

บทที่ ๔ ศิลปะการประพันธ์

งานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เป็นงานที่มีจุดมุ่งหมายในการสั่งสอนจริยปฏิบัติ และงานวรรณกรรมเหล่านี้ก็ยังมีลักษณะดีเด่นในเรื่องศิลปะในการประพันธ์ มีการใช้ภาษาเพื่อก่อให้เกิดความไพเราะอยู่มาก ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยส่งเสริมคุณค่า วรรณกรรมชิ้นนี้ทำให้งานวรรณกรรมนั้นมีคุณค่าควรแก่การยกย่อง การศึกษาศิลปะการใช้ถ้อยคำในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ แสดงให้เห็นความสามารถของกวี โดยผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นว่ากวีได้ใช้วรรณศิลป์อะไรบ้างที่สื่อสารความคิด คำสั่งสอนไปสู่ผู้อ่านผู้ฟัง โดยการพิจารณาศิลปะการประพันธ์ในส่วนต่างๆ ดังนี้

๔.๑ รูปแบบการประพันธ์

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการนำคำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองมาใช้ โดยในคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วพบในวรรณกรรม ๒ เรื่อง คือ นิรยกถาและแปดกถา ส่วนงานวรรณกรรมประเภทร้อยกรองพบในวรรณกรรม ๗ เรื่อง คือ ร่ายสุภาสิตพระร่วง ฉันท์พาลีสอนน้อง ฉันท์กฤษณาสอนน้อง ฉันท์อัษฎาพานร ฉันท์วรรณพฤติ ฉันท์มาตราพฤติและโคลงโลกนิติ โดยคำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองจะมีลักษณะรูปแบบแตกต่างกันไป ดังนี้

๔.๑.๑ ร้อยแก้ว

การนำคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วมาใช้ในการสั่งสอนบุคคล กวีผู้แต่งสามารถกระทำได้สะดวกกว่าการใช้ร้อยกรอง เพราะไม่มีกำหนดลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ ผู้ประพันธ์สามารถจะเรียบเรียงถ้อยคำได้ง่ายกว่าโดยไม่ต้องกังวลกับการเลือกสรรถ้อยคำให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ที่ใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วมี ๒ เรื่อง คือเรื่องนิรยกถา และแปดกถา การเรียบเรียงเป็นภาษาร้อยแก้ว มีลักษณะเป็นการอธิบายเนื้อหาคำสอน มีจุดมุ่งหมายเพื่อโน้มน้าวให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความคิดคล้อยตามเนื้อความที่กวีต้องการจะสั่งสอน โวหารชนิดนี้เรียกว่าเทศนาโวหาร นอกจากนี้ยังมีเนื้อความที่มีลักษณะบรรยายหรือพรรณนาเพื่อให้เห็นภาพและอารมณ์ชัดเจนขึ้น บางแห่งยังมีตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็นประเด็นที่สั่งสอนได้แจ่มแจ้งกว่าเดิมเรียกว่าสาธกโวหาร ในส่วนของการใช้ถ้อยคำนั้น กวีใช้ถ้อยคำเรียบง่าย ภาษาที่ใช้กระชับ เข้าใจง่าย เนื่องจากนิรยกถาและแปดกถามีเนื้อความเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ผู้แต่งจึงเลือกที่จะอธิบายเนื้อหาคำสอนเหมือนกับอรรถกถาและวรรณกรรมแปลทางพระพุทธศาสนา

เช่น มหาชาติคำหลวง กล่าวคือบางแห่งจะมีคาถาบาลีแทรกอยู่ด้วย ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดผลดีต่อวรรณกรรมคำสอน เพราะการแทรกคาถาบาลีจะทำให้คำสั่งสอนนั้นดูจริงจัง ชลิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ น่าเชื่อถือ ทำให้บุคคลที่อ่านหรือฟังคล้อยตาม และด้วยความเชื่อถือศรัทธาจึงนำคำสั่งสอนนั้นไปใช้ในชีวิตประจำวัน การแทรกคาถาบาลีในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มี ๒ ลักษณะ คือมีการแทรกคาถาบาลีไว้ในเนื้อความ โดยมีการขยายความเป็นช่วงๆ เช่น ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องนิริยกถา ดังนี้

สุJimmyเปรตนั้นท้องใหญ่ คอยาว ปากเท่าช่องเข็ม กินอาหาร
มิได้ อาศัยกรรมอันใด อธิ มนุสสา น เทนตา น ปเรส วา เทนตา บุคคล
อันตระหนี่ไม่ทำทาน แล้วห้ามผู้อื่นมิได้ทำทานด้วย กรรมอันนี้ให้ผล จึง
มาเกิดเป็นสุJimmyเปรต

(นิริยกถาในประชุมจาริกฯ, ๒๕๑๐ : ๑๖๙)

มีการกล่าวถึงคาถาบาลีไว้ต้นเนื้อเรื่อง ก่อนที่จะขยายความจากคาถาบาลีนั้น ตัวอย่างเช่น

เยชนา ทวิป วา จตูปเท วา มา ฎานติ นีสนติ บุคคลอันฆ่าสัตว์ด้วย
ตนเองก็ดี ให้ผู้อื่นฆ่าก็ดี ครั้นสิ้นชีวิตแล้วก็ไปเกิดในสัญชีวนรก นายนิริย
บาลถือสรรพอาวุธต่างๆ แลเนื้อเถื่อนหนังสัตว์เหลือแต่ร่างกระดูกเปล่า
สัตว์นรกนั้นร้องให้ ร่ำไร มีเสียงอันพิลึก ตายแล้วมีลมพัดให้เป็นขึ้นได้
เสวยทุกขเวทนาสืบไปเล่า

(ประชุมจาริกพระเชตุพนฯ, ๒๕๑๐ : ๑๕๖)

๔.๑.๒ ร้อยกรอง

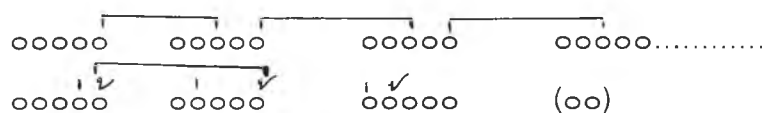
วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ส่วนใหญ่เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ร้อยกรองแต่ละประเภทจะมีลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์แตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์ คำประพันธ์โดยทั่วไปก็มีลักษณะบังคับ คือการบังคับสัมผัสสระเป็นสัมผัสนอก ส่วนการเล่นสัมผัสในเป็นการพลิกแพลงเพิ่มเติมซึ่งมีการเล่นสัมผัสสระ สัมผัสอักษร และการเล่นวรรณยุกต์ เพื่อสร้างความไพเราะทั้งคำและเสียง การเล่นเสียงสัมผัสช่วยสร้างความคล้องจอง ทำให้ไพเราะ รื่นหู จดจำง่าย มีการกำหนดจำนวนคำในแต่ละวรรค ทำให้กวีต้องใส่ใจในการเลือกสรรคำมาใช้ให้เกิดทั้งความงาม สั้นกระชับ และสามารถสื่อความแก่ผู้อ่านได้ ซึ่งในงานวรรณกรรมวัดพระ-

เซตพหุฯ ก็ได้นำลักษณะดีเด่นของร้อยกรองแต่ละประเภทมาใช้ในการสื่อเรื่องราวที่ต้องการสอน โดยคำประพันธ์ร้อยกรองที่พบในจารึกมี ๔ ชนิด คือ

- ๔.๑.๒.๑. ร่าย
- ๔.๑.๒.๒. โคลง
- ๔.๑.๒.๓. กาพย์
- ๔.๑.๒.๔. ฉันท์

๔.๑.๒.๑ ร่าย

คำประพันธ์ประเภทร่ายในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบเพียงชนิดเดียวคือร่ายสุภาพ มีลักษณะบังคับวรรคละ ๕ คำ แต่ละตอนมีความยาวไม่จำกัด แต่จะต้องจบลงด้วยโคลงสองสุภาพ ดังตัวอย่าง

อย่ารักเดือนกว่าตะวัน	สบสังสรรพ์โหวาท
ผู้เป็นปราชญ์พึงสดับ	ตรับตริตรองปฏิบัติ
โดยอรรดอันดองถ้วน	แดงเลศเหตุเลือกถ้วน
เลิศอ้างทางธรรม	แลนา

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๙)

คำประพันธ์ประเภทร่ายสุภาพในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีเพียงเรื่องเดียวคือร่ายสุภาสิตพระร่วง ถ้อยคำที่กวีเลือกมาใช้ในแต่ละวรรค สั้น กระชับ ได้ใจความ สามารถสื่อคำสั่งสอนได้ดี บางครั้งการใช้ถ้อยคำเพียงวรรคเดียวก็สามารถสื่อคำสั่งสอนได้ ๑ ประเด็น เช่น "อย่าใฝ่สูงให้พินาศดี" ซึ่งลักษณะการนำคำมาเรียงต่อกันของร่ายสุภาสิตพระร่วงและมีการขยายความด้วยนั้น ผู้วิจัยได้เคยกล่าวถึงมาแล้วในเรื่องกลวิธีการเสนอแนวคิดทางจริยปฏิบัติ การสอนโดยใช้สำนวน สุภาสิต คำพังเพย

นอกจากนี้ร่ายสุภาสิตพระร่วงยังได้แสดงให้เห็นความสามารถของกวีที่มีการนำลักษณะโครงสร้างของประโยคซ้ำกันมาใช้ในการสั่งสอน ทำให้ผู้อ่านสามารถจดจำเนื้อหาความที่สั่งสอนได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้จะเป็นประโยชน์ต่อตนเองแล้ว การจดจำเนื้อหาคำสั่งสอนได้ก็ยังมีประโยชน์ต่อผู้อื่น เพราะสามารถนำไปสอนบุคคล

อื่น เช่น การสั่งสอนบุคคลในครอบครัว เป็นต้น ลักษณะโครงสร้างของประโยคที่ใช้คำซ้ำกันในร่ายสุภาสิตพระร่วง ดังความว่า

อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ
อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึก ,๒๕๑๐ : ๖๖๙)

๔.๑.๒.๒ โคลง

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ที่นำคำประพันธ์ประเภทโคลงมาใช้ในวรรณกรรมหลายเรื่อง มีทั้งการใช้ร่วมกับคำประพันธ์ชนิดอื่น และในวรรณกรรมบางเรื่องนำมาใช้ทั้งเรื่อง เช่น โคลงโลกนิติ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงผลที่เกิดจากที่กวีนำคำประพันธ์ประเภทนี้มาใช้ในวรรณกรรมทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถจดจำเรื่องที่สอนได้ง่ายขึ้น และได้รับความไพเราะจากลักษณะบังคับของโคลงที่บังคับเสียงวรรณยุกต์ ทำให้เกิดเสียงสูงต่ำ มีสัมผัสที่จะช่วยทำให้โคลงมีความไพเราะ น่าอ่าน น่าจดจำ ด้วยลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ ซึ่งมีการจำกัดจำนวนคำ ทำให้กวีต้องเลือกหาถ้อยคำที่กระชับสามารถสื่อความหมายได้ตรงตามที่กวีต้องการ ประเภทของโคลงที่กวีเลือกใช้ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มี ๒ ประเภท คือ ๑. โคลงสองสุภาพ ๒. โคลงสี่สุภาพ ๓. โคลงกระทู้

๑. โคลงสองสุภาพ

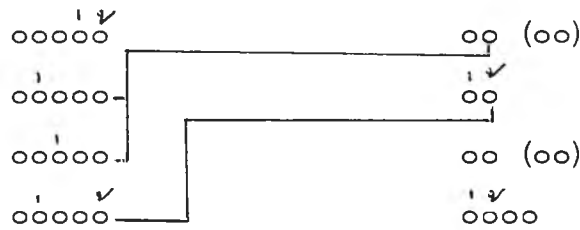

โดยอรธอันทองถ้วน
เลิศอ้างทางธรรม

แถลงเลศเหตุเลือกถ้วน
แลนา

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึก,๒๕๑๐ : ๖๖๙)

๒. โคลงสี่สุภาพ

พ่อตายคือฉัตรกั้ง	หายหัก
แม่ดับดูจรถจักร	จากด้วย
ลูกตายบ่วายรัก	แรงรำ
เมียมิ่งตายวายม้วย	มีดคลุ้มแดนไทร

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๖)

๓. โคลงกระทู้

โคลงกระทู้มีลักษณะบังคับเช่นเดียวกับโคลงสี่สุภาพ แต่ด้านหน้าของโคลงแต่ละบทจะมีคำที่เรียกว่ากระทู้อยู่ เวลาอ่านจะต้องอ่านกระทู้ที่อยู่ด้านหน้าของโคลงก่อน จึงจะอ่านเนื้อความในโคลงตามปกติ ในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการใช้กระทู้หน้าโคลง โดยมีกระทู้ตั้งแต่ ๑-๓ คำ การนำโคลงกระทู้มาใช้ในการวรรณกรรมคำสอนช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหา คำสั่งสอนได้ดียิ่งขึ้น เพราะกระทู้ด้านหน้าจะช่วยย้ำเนื้อความ และกระทู้ยังมีส่วนช่วยสรุปประเด็นเนื้อหา ใจความสำคัญของเนื้อเรื่องทั้งหมดในโคลงทั้ง ๔ บาท และในส่วนที่เป็นโคลงนั้นยังมีการขยายความกระทู้ด้านหน้าโคลงโดยมีกระทู้ตั้งแต่ ๑-๓ คำ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

กระทูยีน จะเป็นโคลงที่มีกระทู้เป็นคำซ้ำกัน ทั้ง ๔ บาท ตัวอย่างเช่น

●○○○○	○○○○
●○○○○	○○
●○○○○	○○
●○○○○	○○○○

เสีย	สินสงวนศักดิ์	วงศ์หงส์
เสีย	ศักดิ์ผู้ประสงค์	สิ่งรู้
เสีย	รู้เร่งดำรง	ความสัตย์ ไร้ณา
เสีย	สัตย์อย่าเสียผู้	ชีพม้วยมรณา

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๙๖)

กระทู้พัน จะเป็นโคลงที่มีกระทู้เป็นเนื้อความที่สามารถนำมาอ่านติดต่อกันเป็นเนื้อความเดียวกันได้ เช่นในโคลงโลกนิติ บทที่ ๓๙๖ เป็นกระทู้พันที่มีเนื้อความสั่งสอนว่า "ตาบอดได้แว่น" ดังความว่า

ตา	มัวมืดคูเข้า	คูหา
บอด	บ่ทราบสุรียา	ย่ำซ่อง
ได้	สมสิ่งเสริมตา	จักใส่
แว่น	แต่หียบจ้องจ้อง	จับแล้วเวียนวาง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๖๒)

ลักษณะกระทู้โดยปกติเนื้อความคำสั่งสอนจะจบลงภายใน ๑ บท แต่ในโคลงโลกนิตีก็มีกระทู้ที่มีเนื้อหาคำสั่งสอนที่เป็นกระทู้จบลงด้วยโคลง ๒ บท เช่น กระทู้ที่เป็นสุภาษิตว่า "เนื้อไม่ได้กิน หนังไม่ได้นั่ง" ดังความว่า

เนื้อ	ในโตตบดัม	แกงยำ
ไม่	ประสบสักคำ	ที่ลิ้น
ได้	ยากลากโคลงท่า	เสียเปล่า
กิน	แต่เขาเราขึ้น	หนังได้ไปมี
หนัง	เนื้อเถื่อท่านไว้	รองกาย
ไม่	แบ่งปันชั้นชาย	เชือดไว้
ได้	ทุกข์แทบตัวตาย	เสียเปล่า
นั่ง	แต่ลำแพนไม้	ตอกผู้สานเอง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๖๒)

โคลงกระทู้บางบทมีคำกระทู้ ๒ คำ โดยมีเนื้อหาสั่งสอนว่า “เพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหายาก”

เพื่อนกิน	สิ้นทรัพย์แล้ว	เพื่อนตาย
หาง่าย	หลายหมื่นมี	วาอาตม์
หายาก	ฝากผีไว้	ยากแท้จักหา

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๖๔)

กระทู้ที่ในแต่ละบาทมี ๓ คำ โดยเนื้อความที่นำมาเป็นกระทู้มาจากสุภาษิต ส่วนเนื้อความของโคลงก็จะขยายความกระทู้ที่อยู่ข้างหน้า ตัวอย่างเช่น ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงโลกนิติกล่าวว่า “ไปเห็นน้ำตัดกระบอก ไปเห็นรอกขึ้นหน้าไม้” ดังความว่า

ไปเห็นน้ำ	หน้าด่วน	ชวนกัน
ตัดกระบอก	แบ่งปัน	ส่วนใช้
ไปเห็นรอก	อวดขัน	มือแมน
ขึ้นหน้าไม้	ไว้ให้	หย่อนแท้เสียสาย

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๖๔)

๕.๑.๒.๓. กภาพย์ กภาพย์เป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะบังคับ จำนวนคำในแต่ละวรรค และบังคับสัมผัสนอกซึ่งเป็นสัมผัสบังคับเพื่อให้เกิดความคล้องจอง ไพเราะ ข้อดีของการใช้กภาพย์มีหลายอย่าง การใช้คำน้อย และใช้คำสามัญได้ ทำให้กวีสามารถเลือกใช้ถ้อยคำมาแต่งไม่ยากนัก และด้วยลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ดังที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว เมื่อกวีนำคำประพันธ์ชนิดนี้มาใช้ในงานวรรณกรรมคำสอนก็ช่วยสร้างความเพลิดเพลิน จรรโลงใจแก่ผู้อ่าน ซึ่งก็จะทำให้ผู้อ่านได้รับความงดงามจากศิลปะการประพันธ์ไปด้วย คำประพันธ์ประเภทกภาพย์ที่นำมาใช้ในวรรณกรรมคำสอนมี ๒ ชนิด คือกภาพย์บังคับ ๑๖ และกภาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ โดยพบในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ๒ เรื่อง คือ ฉันท์วรรณพฤติ และในฉันท์กฤษณาสนนึ่ง ดังนี้

(๑) กภาพย์บังคับ หนึ่งบทมี ๑๖ คำ ๓ วรรค วรรคละ ๖ - ๔ - ๖ ตามลำดับ บังคับสัมผัสท้ายวรรคแรกกับท้ายวรรคที่สอง สัมผัสระหว่างบทส่งจากท้ายบทแรก ไปยังท้ายวรรคแรกในบทต่อไป ตัวอย่างเช่น

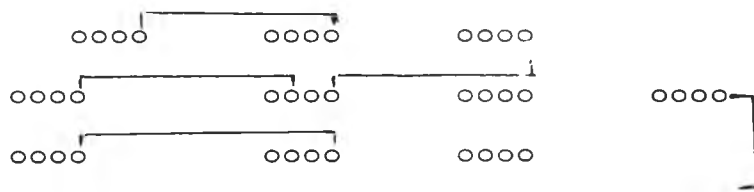
○○○○○○ ————— ○○○○
○○○○○○

กาพย์ฉบังที่พบในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ อยู่ในตอนต้นเรื่องฉันทวรรณพฤติจำนวน ๑๕ บท มีเนื้อหาเป็นบทไหว้ครู อธิบายที่มาของเรื่อง และบอกข้อมูลเกี่ยวกับการแต่ง ตัวอย่างเช่น

พฤติไต่หัยฉันท์ตำนาน	แปลเปลี่ยนโวหาร
มครคัมภีร์ภาษา	
แปลเป็น สยามพากย์พจนานา	ต่อเติมโบราณ
ณะแบบบัญญัติฉันท์ฉันท์	

(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๕๗)

(๒) กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ หนึ่งบทมี ๒๘ คำ แบ่งออกเป็นวรรค วรรคละ ๔ คำ มีลักษณะการส่งสัมผัส ดังนี้

มีกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ฉันท์กฤษณาสอนน้อง จำนวน ๑๓ บท ตัวอย่างเช่น

การหูกการไโน	สดิ่งรุ่งไหม	ต้องให้ตักเตือน
เย็บเสี้ยวร้อยปัก	คร้านนักชกเขื่อน	คบค้าหาเพื่อน
ชอบหน้าพาทิ		

(ฉันท์กฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๔๘)

๔.๑.๒.๔. ฉันท์ วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการนำฉันท์มาแต่ง เหตุที่มีการนำฉันท์มาใช้มาก เพราะกวีผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญอันดับแรกคือจะให้วรรณกรรมส่วนนี้เป็นตำราในการแต่งฉันท์ เพื่อให้บุคคลได้มาศึกษาวิธีการแต่งฉันท์ชนิดต่างๆ โดยการยกแผนผัง และกำหนดวิธีแต่งให้ทราบก่อน แล้วจึงแต่งฉันท์เป็นตัวอย่าง และตัวอย่างฉันท์เหล่านี้กวีได้เลือกเนื้อหาคำสั่งสอนข้าราชการ พระมหากษัตริย์ และเนื้อหาในการสั่งสอนบุคคลทั่วไปนำมาแต่งและจารึกไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตไปด้วยในตัว

คำประพันธ์ประเภทฉันทน์เป็นร้อยกรองที่แต่งยาก เพราะมีลักษณะบังคับจำนวนคำในแต่ละวรรค บังคับสัมผัส และที่ทำให้ฉันทน์แตกต่างจากร้อยกรองชนิดอื่นคือมีลักษณะการบังคับครุ ลหุ ฉะนั้นก็จะต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเลือกสรรคำมาใช้ให้ตรงตามลักษณะบังคับ และคำเหล่านั้นก็ต้องสื่อความได้ดีด้วย ยิ่งในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงตั้งใจจะให้ฉันทน์เหล่านี้เป็นแบบฉบับในการแต่งฉันทน์ จึงมีลักษณะบังคับตามฉันทน์แต่ละชนิดอย่างเคร่งครัด และพระองค์ยังสามารถเลือกสรรคำมาใช้ได้ตรงกับเรื่องที่จะสั่งสอนด้วย นอกจากนี้ลักษณะบังคับครุ ลหุ ของฉันทน์แต่ละชนิด ทำให้เกิดลีลา จังหวะ และเสียงหนักเบาเมื่ออ่าน ซึ่งเป็นผลดีต่อผู้อ่าน เพราะด้วยลักษณะเนื้อหาซึ่งเป็นคำสั่งสอนล้วนๆ นั้นทำให้บุคคลรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ไม่น่าอ่าน เป็นเรื่องหนัก แต่เมื่อกวีผู้แต่งนำคำสั่งสอนเหล่านั้นมาใส่ลงในคำประพันธ์ประเภทฉันทน์ ซึ่งฉันทน์แต่ละประเภทมีลีลาจังหวะที่ต่างกันอย่างออกไป ทำให้เกิดความน่าสนใจเพิ่มขึ้น เกิดความเพลิดเพลินมีชีวิตชีวา และด้วยลักษณะบังคับสัมผัสก็ยิ่งทำให้จำเนื่อหาคำสั่งสอนได้ง่ายขึ้นด้วย คำประพันธ์ประเภทฉันทน์มี ๕๘ ชนิด ฉันทน์จำนวนนี้แบ่งออกเป็น ๒ หมวด แบ่งออกเป็นฉันทน์วรรณพฤติ ๕๐ ชนิด ฉันทน์มาตราพฤติจำนวน ๘ ชนิด ดังนี้

๑. ตนมัชฌมาฉันทน์
๒. กุมาระละพิตาฉันทน์
๓. จิตรปทาฉันทน์
๔. วิชชุมมาลาฉันทน์
๕. มาณวกะฉันทน์
๖. หลมุขีฉันทน์
๗. รุชมะวัติฉันทน์
๘. อุပ္ปัฐิตาฉันทน์
๙. อินทรวิเชียรฉันทน์
๑๐. อุเปนทวิเชียรฉันทน์
๑๑. อุปชาติฉันทน์
๑๒. สุมุขีฉันทน์
๑๓. โทรกะฉันทน์
๑๔. สาลินีฉันทน์
๑๕. ธาตุมมิตสาฉันทน์
๑๖. สุรสสิริฉันทน์
๑๗. รโทธตาฉันทน์

๑๘. สวาคตาฉันท
๑๙. ภัททิกาฉันท
๒๐. วังสิฏฐะฉันท
๒๑. อินทวงษฉันท
๒๒. ไตฎกฉันท
๒๓. พุตะวิลัมภิตะมาลาฉันท
๒๔. ปุฎฉันท
๒๕. กุสุมะวิจิตรฉันท
๒๖. ภูงคปายาตฉันท
๒๗. ปิยงวหาฉันท
๒๘. สลิตาฉันท
๒๙. ปมิตักขราฉันท
๓๐. อุชชลาฉันท
๓๑. เวสสเทวีฉันท
๓๒. หิตามรณะฉันท
๓๓. กมลฉันท
๓๔. ปหาสินีฉันท
๓๕. ปราชิตฉันท
๓๖. รุจิราฉันท
๓๗. ปหรณกลิกาฉันท
๓๘. วสันตติลกฉันท
๓๙. มालินีฉันท
๔๐. ปภททกะฉันท
๔๑. วาณินีฉันท
๔๒. สิขรินีฉันท
๔๓. ھرณีฉันท
๔๔. มัมทักกันตาฉันท
๔๕. กุสุमितลดาเวลลิตาฉันท
๔๖. เมฆวิปยุชชิตาฉันท

๔๗. สัททูลวิกกีฬิตฉันท

๔๘. อธิสະฉันท

๔๙. สัทธราฉันท

๕๐. ภัททกะฉันท

ตัวอย่างเช่น ตนมัชฌมาฉันท มีลักษณะบังคับ

๑. บทหนึ่งมี ๔ บาท บาทละ ๑ วรรค ๖ พยางค์
๒. ประกอบด้วย ๓ คณะฉันท คือ ตะ กับ ยะ เหมือนกันทุกบาท
๓. ส่งสัมผัสแบบกาพย์

● แทนครุ

○ แทนลหุ

●●○○●●

●●○○●●

●●○○●●

●●○○●●

จักกล่าวภริยาเจ็ด

สรรเพชญ์พจนารถแสดง

แห่งเหตุประจักษ์แจ่ม

จำแนกคณะบรรยาย

หญิงใดตรีพมาภู่

ภรรยาพิปริตหมาย

มานัสประติพัทธ์ชาย

ผู้เสน่หภิรมย์ชม

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๔๙)

ฉันทมาตราพฤติประกอบไปด้วยฉันท ๘ ชนิด คือ

๑. อริยชาติฉันท
๒. อริยจปลาฉันท
๓. คิตชาติฉันท
๔. อุปคิตฉันท
๕. เวตาศิยชาติฉันท
๖. โอบัจฉันทสกะฉันท
๗. มัตตาสมกะชาติฉันท
๘. วิสิโลกฉันท

ตัวอย่างเช่น โอปัจฉันทสกะฉันท มีลักษณะบังคับ

บทละ ๖๘ มาตรา แบ่งเป็น ๕ บาท

บาทที่ ๑, ๓ บาทละ ๑๖ มาตรา ___ ะ ยะ

บาทที่ ๒, ๔ บาทละ ๑๘ มาตรา ___ ะ ยะ

● แทนครุ

○ แทนลหุ

●○○○○○○○○●●●●●●

●●●●○○○○○○●●●●●●

●○○○○○○○○●●●●●●

○●●●○○○○○○●●●●●●

ฉันทนี้ก็มีประณมสมญา

โอปัจฉันทสการะดับฉบับหมาย

เสนอเอนกทวยธิดาคณานาย

ระเมียรลสารอ่านธิบายยุบาลแถลง

(ฉันทมาตราพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๘๗)

๔.๒ ศิลปะการใช้ภาษา

การทำงานวรรณกรรมจะดีได้นั้นมิใช่เพียงกวีแต่งเนื้อหาดีเท่านั้น แต่การมีศิลปะในการใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาที่ดีก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้งานวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวได้รับการยกย่องว่ามีความไพเราะ โดยเฉพาะในงานวรรณกรรมคำสอนทั้ง ๙ เรื่องในประชุมวัดพระเชตุพนฯ มีจุดมุ่งหมายใช้ในการสั่งสอนเรื่องราวอันเป็นประโยชน์ต่อบุคคลทุกชนชั้น การใช้ภาษาจึงต้องเลือกสรรคำที่สามารถสื่อความหมายได้ชัดเจน เข้าใจตรงกัน ทั้งกวีผู้แต่งและผู้อ่านผู้ฟัง กวีได้เลือกใช้ถ้อยคำที่ไพเราะ ทำให้เกิดจุดเด่น น่าสนใจ ทำให้เกิดภาพ ชวนติดตาม ทำให้ผู้อ่านอยากจะจดจำคำที่ไพเราะเหล่านั้นไว้ และในขณะเดียวกันก็จำเรื่องราวที่สั่งสอนด้วย ในงานวรรณกรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ นอกจากเนื้อหาจะมีประโยชน์มากมายแล้วกวีก็ยังเลือกใช้ศิลปะการใช้ภาษามาช่วยตกแต่งวรรณกรรมคำสอนให้งดงาม มีคุณค่าไว้หลายลักษณะ ดังนี้

๔.๒.๑ การใช้สำนวนโวหาร

งานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการใช้ลีลาการแต่งหลายแบบ มีทั้งที่เป็นการบรรยายเล่าเรื่องเป็นแบบบรรยายโวหาร งานวรรณกรรมบางเรื่องมีลักษณะสั่งสอนแบบตรงไปตรงมา มีลักษณะเทศนาโวหาร ในบางแห่งมีการยกตัวอย่างสุภาษิต นิทาน คำพังเพยมาเปรียบเทียบทำให้เกิดลีลาเป็นแบบสาธกโวหาร ทำให้เนื้อหาที่จะสั่งสอนแจ่มแจ้งกว่าเดิม นอกจากนั้นในบางครั้งยังมีการแต่งเป็นแบบพรรณนาโวหารเพื่อสร้างภาพให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดจินตนาการ เห็นภาพ ซึ่งกวีต้องการจะสื่อให้เห็น เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการสั่งสอน และมีการเลือกใช้

ถ้อยคำภาษาที่กระชับ ชัดเจน อ่านราบรื่น ซึ่งหากจะพิจารณาจะพบว่ามีโวหารที่ใช้ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ดังนี้

๔.๒.๑.๑. เทศนาโวหาร

วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ที่มีเนื้อหาสั่งสอนเป็นหลัก พบว่ามีการใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิงมาใช้สั่งสอน อีกทั้งยังวิเคราะห์แจ่มแจ้งชักรวนโน้มน้าว หรือแนะนำ โดยการชี้แจงแสดงเหตุผลมุ่งชักจูง อันประกอบไปด้วยเหตุและผล โน้มน้าวให้ผู้อ่านเกิดความเชื่อถือและปฏิบัติตามเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปในทางที่ดี เนื่องจากงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ทั้ง ๙ เรื่อง ทั้งประเภทร้อยแก้วร้อยกรองและเป็นงานประเภทวรรณกรรมคำสอน ดังนั้นจึงพบว่ามีกรนำเทศนาโวหารมาใช้มากที่สุดอย่างเห็นชัด วรรณกรรมบางเรื่องใช้เทศนาโวหารทั้งเรื่อง เช่น ในวรรณกรรมเรื่องฉันทวรรณพฤติ ฉันทมาตราพฤติ เพราะมีเนื้อหาเป็นคำสั่งสอนล้วนๆ ในวรรณกรรมบางเรื่องซึ่งมีเนื้อเรื่องยืนพื้นและมีคำสั่งสอนแทรกอยู่ในเนื้อเรื่อง ก็จะปรากฏว่าเทศนาโวหารจะแทรกอยู่ในพรรณนาโวหารบ้าง แทรกอยู่ในบรรยายโวหารบ้าง เช่น ในวรรณกรรมเรื่องฉันทอัษฎาพานร ฉันทกฤษณาสอนน้อง เป็นต้น

การนำเทศนาโวหารมาใช้ในงานวรรณกรรมคำสอนช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจจุดมุ่งหมายของกวีได้ในทันทีว่ากวีต้องการจะสั่งสอนอะไรแก่ผู้อ่าน ตัวอย่างเช่น ในวรรณกรรมเรื่องนิริยกถาได้กล่าวสั่งสอนถึงหลักเทวทูตสูตร เพื่อให้บุคคลเข้าใจถึงหลักอริยสัจ ๔ ดังความว่า

บัดนี้จะลำแดงด้วยเทวทูตสูตรก่อน และเทวทูตสูตรนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้เว้นเสียหามีได้ ย่อมตรัสเทศนาเหมือนกันทุกๆ พระองค์ เพื่อจะให้บังเกิดธรรมสังเวชแก่บุคคลผู้ได้สดับพิจารณาเห็นทุกขิโนนรก แล้วก็เห็นแจ้งในทุกขอริยสัจ แล้วก็เห็นเหตุที่จะปฏิบัติตามมรรคสัจ แล้วก็เห็นเหตุจะให้ละเสียซึ่งสมุทฺทยสัจ กล่าวคือตัดหนา

(นิริยกถาในประชุมจาริกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๖๔-๔๖๕)

การใช้เทศนาโวหารยังพบในวรรณกรรมเรื่องอื่นอีก เช่น ในฉันทพาลีสอนน้อง ซึ่งมีเนื้อหาสอนการปฏิบัติตนของข้าราชการในเรื่องการวางตนต่อพระมหากษัตริย์ขณะเข้าเฝ้าว่าควรให้ความเคารพยกย่องไม่ตีตนเสมอท่าน และควรรักษาระยะห่างของการเข้าเฝ้าไม่ให้อยู่ไกลจากที่ประทับมาก ดังความว่า

ยามเฝ้าอย่างใกล้องค์

ทรงนงว่าคั้นเคย

ไกลนักจักลวงเลย

พระเนตรล็บรับสั่งหา

(ฉันทพาลีสอนน้องในประชุมจาริกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๓)

เทศนาโวหารในวรรณกรรมเรื่องร่ายสุภาสิตพระร่วงสั่งสอนให้รู้จักผูกมิตรไมตรีต่อผู้อื่นและให้รู้จักทำบุญ ดังความว่า

ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง

สร้างกุศลอย่างรู้โรย

(ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๕)

นอกจากนี้ยังมีการใช้ภาพพจน์มาช่วยในการตกแต่งสิ่งสอนเพื่อให้เทศนาโวหารมีความชัดเจนขึ้น เพราะมีคำสั่งสอนบางเรื่องเป็นสิ่งลึกซึ้ง ต้องมีการใช้ภาพพจน์เข้ามาเสริม

(ก) อุปมาโวหาร นำมาใช้เปรียบเทียบเพื่อขยายเนื้อหาคำสั่งสอนให้ชัดเจน เข้าใจง่าย และมีความไพเราะ ทำให้เกิดความรู้สึกชื่นรมย์ใจและจินตนาการได้มากขึ้นกว่าการสอนอย่างตรงไปตรงมา การใช้ความเปรียบเทียบประเภทอุปมาโวหารปรากฏอยู่ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เกือบทุกเรื่อง เช่น ในโคลงโลกนิติ กล่าวถึงจิตใจของผู้เป็นนักปราชญ์ว่าสามารถสั่งสอนง่าย เหมือนช่างปั้นที่สามารถดัดไม้ให้เป็นตรงได้ ดังความว่า

ใจชนใจชั่วช้า

โจงเง

ใจจักสอนใจเอง

ไปได้

ใจปราชญ์ดัดตามเพลง

พลันง่าย

ดุษ่างปั้นดัดไม้

แต่งให้เป็นตรง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๘๖)

(ข) อุปลักษณะ มีลักษณะเปรียบเทียบโดยนัย โยงความคิดอย่างหนึ่งไปสู่ความคิดอีกอย่างหนึ่ง หรือมีเช่นนั้นก็นำชื่อของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวทันที ทำให้เกิดความคิดที่ลึกซึ้ง การนำอุปลักษณะมาใช้ในงานวรรณกรรมคำสั่งสอนเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งที่ต้องการสั่งสอน สามารถคิดตามได้ง่ายขึ้น และขณะเดียวกันก็ได้รับวรรณศิลป์อันเกิดจากการใช้อุปลักษณะด้วย ตัวอย่างเช่น ในโคลงโลกนิติที่นำมาใช้ โดยกล่าวถึงคนพาลว่าแม้ไปคบหาอยู่กับคนดี และฟังธรรมอยู่เสมอ แต่สิ่งดีงามนี้ก็ไม่สามารถซึมซับให้เขาเป็นคนดีได้ เหมือนจวักที่ใช้ตักแกง แต่ไม่รู้ว่าแกงมีรสชาติเช่นไร ดังความว่า

คนพาลผู้บาปแท้

ทูลจิตร

ไปสู่หาบัณฑิตย์

คำเข้า

พึงธรรมอยู่เนื่องนิตย์

บ่ซาบ ใจนา

คือจวกตักเข้า

หอนรู่รสแกง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๘๕)

(ค.) สัญลักษณ์ คือ การนำคำที่มีความหมายหนึ่งสมมติขึ้นแทนสภาพหรือสิ่งต่างๆ เพื่อแนะนำตามความหมายสากล อันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป เรียกว่าสัญลักษณ์ การใช้สัญลักษณ์พบว่ามีกรนำมาใช้ในวรรณกรรมคำสอน เช่น ในโคลงโลกนิติ นำสัญลักษณ์ดอกฟ้าแทนผู้หญิงสูงศักดิ์ ดอกพยอมแทนผู้หญิงธรรมดาสามัญทั่วไป ซึ่งทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจสิ่งที่กวีต้องการจะสื่อได้อย่างรวดเร็วโดยไม่ต้องหาถ้อยคำมาอธิบายมากมาย ดังความว่า

อย่าเอื้อมเด็ดดอกฟ้า	มาถนอม
สูงสูดมือมักตรอม	อกไข
เด็ดแต่ดอกพยอม	ยามยาก ชมนา
สูงก็สอยด้วยไม้	อาจเอื้อมเอาถึง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๔๐)

(ง) อติพจน์ การนำสิ่งที่เกินความจริงมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ต้องการกล่าวถึงเพื่อให้ความรู้สึกได้อารมณ์ และมุ่งผลทางด้านจิตใจมากกว่าข้อเท็จจริง และเกิดความแปลกใหม่หรือความน่าสนใจ แต่สำหรับการนำอติพจน์ไปใช้ในงานวรรณกรรมในวัดพระเชตุพนฯ มิได้มุ่งให้ผู้อ่านซาบซึ้ง เร้าอารมณ์ แต่เพื่อให้เกิดความแปลก เกิดจุดสนใจ และให้เห็นความสำคัญของคำสอน การพูดเกินความเป็นจริงจะเน้นความรู้สึกให้ความหมายของคำที่นำมาใช้ส่งสอนหนักแน่นขึ้น เช่น กวีกล่าววว่าแม้ว่าคนเราจะมีฤทธิ์เดชสามารถที่จะเหาะเหินเดินอากาศ ดำดิน แหกน้ำ รู้สิ่งต่างๆ มากมายล้นฟ้า แต่สุดท้ายแล้วกวีก็สอนให้เห็นว่าฤทธิ์เดชมากมายเช่นนี้ก็ไม่ทำให้คนเรานีรอดจากความตาย ซึ่งถือเป็นสิ่งเที่ยงแท้ที่มนุษย์ทุกคนควรคำนึงถึง ดังความว่า

มีฤทธิ์รู้ยิ่งแม่น	สัพพะัญญู ก็ดี
เหิรเห็จเตร็จไตรตรู	ทั่วหล้า
ดำดินแหวกสินธุ	ทุกทวีป
รู้เท่ารู้ล้นฟ้า	หอนพันความตาย

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๑)

(๑.) บุคคลาธิษฐาน หรือเรียกอีกอย่างว่า บุคคลาวัด เป็นการเปรียบเทียบที่นำเอาความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ลักษณะ กิริยาอาการของมนุษย์ไปใส่ในสรรพสิ่งทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ทำให้ดูเหมือนว่าสรรพสิ่งเหล่านั้นแสดงความรู้สึกนึกคิดและอากัปกริยาต่างๆ ได้เหมือนมนุษย์ก็เป็นความเปรียบอีกชนิดหนึ่งเป็นการเขียนที่มีจุดมุ่งหมายจะสร้างเรื่องราวธรรมดาให้น่าสนใจ มีชีวิตชีวาและสามารถเร้าอารมณ์ได้ แต่สำหรับการใช้ภาพพจน์แบบบุคคลาธิษฐานในงานวรรณกรรมคำสอนที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนฯ ก็เพื่อสร้างความน่าสนใจทำให้เกิดจุดสนใจ ผู้อ่านจดจำเรื่องที่สอนได้ดียิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น

น่านน้ำฤาหอนกล้ำ	กลิ่นชล เองแฮ
พฤษชาติหอนหวงผล	เสฟสร้อง
จอมเมฆไปหวงฝน	ภักซ์เสฟ เสียนา
ปราษฎ์หอนหวงทรัพย์ปอง	เปิดให้เป็นทาน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๓๑)

๔.๒.๑.๒. สารกโหวหาร

เนื้อหาที่มุ่งให้ผู้อ่านรับรู้เข้าใจในสิ่งที่วิพากษ์วิจารณ์ มักจะมีการนำถ้อยคำมาใช้ เพื่อยกตัวอย่างหรือเล่าเรื่องราวต่างๆ มาสนับสนุนเนื้อหาที่เขียน เพื่อให้เนื้อหา มีความสมบูรณ์มากขึ้น มุ่งให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาที่เขียนอย่างชัดเจนโดยการยกตัวอย่าง ในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ นำมาใช้ในการอธิบายเนื้อหา คำสั่งสอน โดยส่วนใหญ่มักแทรกอยู่ในเทศนาโหวหาร โดยนำสารกโหวหารมาใช้ในการอธิบายเนื้อหา คำสั่งสอนให้น่าสนใจ เช่น มีการนำนิทานมาใช้เพื่อช่วยเสริมให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเนื้อหา คำสอน ซึ่งโหวหารชนิดนี้ทำให้เกิดผลดีคือทำให้ผู้อ่านได้รับคำสั่งสอนและได้รับความเพลิดเพลิน สนุกสนาน ทำให้ผู้อ่านจดจำเรื่องราวที่จะสอนได้ง่าย ซึ่งกลวิธีสารกโหวหารนี้ผู้วิจัยได้เคยกล่าวมาแล้วในเรื่องกลวิธีการสอน โดยมีเนื้อหา สั่งสอนให้คนรู้จักการคบหาบุคคลดี เป็นปราชญ์จะได้ไม่สร้าง ความเดือดร้อนให้กับตนเอง หากบุคคลไปเลือกคบคนพาล คนชั่วมาเป็นเพื่อนก็จะได้รับความผิดความชั่วนั้นมาไว้กับตนเอง เหมือนนกแขกเต้าที่โจรนำมาเลี้ยงไว้ก็มีนิสัยไม่แตกต่างอะไรกับโจร ดังความว่า

ได้เห็นนักปราชญ์ใช้	เป็นสุข
อยู่ร่วมเรือนหายทุกข์	ค้าเช่า
ผู้พาลสั่งสอนปลุก	ใจตั้ง พาลนา
ยลเยี่ยงนกแขกเต้า	ตกต้องมือโจร

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๘๖)

สารกอีกตัวอย่างหนึ่งก็คือการยกพฤติกรรมของสัตว์มาเปรียบเทียบกับสิ่งสอนให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งกวีที่
 สอน ตัวอย่างเช่น กวีสั่งสอนให้รู้จักพฤติกรรมของคน โดยยกตัวอย่างว่ากบพยายามจะทำพฤติกรรมเหมือน
 พญาราชสีห์ แมวที่พยายามทำท่าทางให้เหมือนเสือ นกกระจอกทำพฤติกรรมเยี่ยงครุฑ เหล่านี้เป็นสิ่งเกินตัว
 แต่พฤติกรรมของสัตว์เหล่านี้ก็ยังเทียบไม่ได้กับคนจนที่บังเอิญเกิดมั่งมี ก็มักทำตนหยิ่งผยอง ดังความว่า

มณฑกทำเทียมท้าว	ราชสีห์
แมวว่ากูปยัคฆ์	แก้วนกล้ำ
นกจอกว่าฤทธิ	กูยี่ง ครุฑนา
คนประดากขุมมีซ่า	ยี่งนั้นแสนทวิ

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๙๕)

๔.๒.๑.๓. บรรยายโวหาร

วรรณกรรมบางเรื่องมีการเล่าเรื่องมีการเล่าเนื้อเรื่องเป็นโครงสร้างหลักไว้ และนำคำสั่งสอนเข้าไป
 แทรก เพื่อให้คำสั่งสอนนั้นน่าสนใจยิ่งขึ้น ในการเล่าเรื่องนั้นอาจเป็นเรื่องที่ผู้เขียนได้รู้หรือได้ประสบมาด้วยตน
 เองตามลำดับเหตุการณ์ หรือเรียกว่าบรรยายโวหาร เป็นโวหารที่มุ่งให้ผู้อ่านได้รับรู้สาระสิ่งที่ต้องการถ่ายทอด
 อย่างถูกต้อง ตรงไปตรงมาและชัดเจน โดยปกติเรื่องราวที่ใช้บรรยายจะเป็นการเล่าเรื่อง ประวัติ ตำนาน ภาย
 งานและจดหมายเหตุ สำหรับในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการนำบรรยายโวหารมาใช้ในการเล่าเรื่อง
 โดยมีโวหารชนิดอื่นแทรกอยู่ด้วย เช่น ในวรรณกรรมชั้นกฤษณาสนน่องมีการนำเทศนาโวหารมาใช้ในการสั่ง
 สอนผู้หญิง ในฉันทอักษฎานรมีการใช้บรรยายโวหารเป็นหลักในการเล่าเรื่องราว และมีการแทรกด้วยเทศนา
 โวหารที่ใช้ในการสั่งสอนการปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์ ซึ่งการใช้บรรยายโวหารช่วยให้งานวรรณกรรมคำ
 สอนดำเนินเรื่องไม่ยืดยาว ตรงไปตรงมา รวดเร็ว ตัวอย่างเช่น

ปางปิ่นนรากร	วราชสมยา
พระนามราชา	ทฤพรากุมิ
เสวยราชสมบัติ	พิพัฒลัษมี
กุสามภินานี	บุริรมยรมยา
เดโชชยาทิตย	ฤทธิเรื่องอนกา
ท้าวถ้อยแก่ปฤษณา	ปัญญาญาณเหือดหาย

(ฉันทอักษฎานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๗๑)

ตัวอย่างโวหารอีกแบบหนึ่งก็คือมีการเล่าประวัติ ตำนาน เกินก่อนจะนำไปสู่การสั่งสอน ตัวอย่างเช่น การเล่าถึงประวัติ ตำนานของเปรตว่ามีที่อยู่ในป่าหิมพานต์ และมีการแจกแจงชนิดของเปรต ดังความว่า

บัดนี้จะสำแดงเปิดกตาต่อไป หิมวตปประเทศ วิชาตเปโต นาม เปตวิสัย ยังมีประเทศแห่งหนึ่งในป่าหิมพานต์ ชื่อวิชาตประเทศ อยู่เบื้องบนแห่งนรกขึ้นมาและประเทศที่นั่นเป็นที่อยู่แห่งเปรตทั้งหลาย มี มิวทิกาเปรตเป็นอธิบดีแก่เปรตทั้งปวง และตระกูลเปรตนั้นมี ๑๒ ตระกูลเป็นอาทิจะนี้ คือ วันตาสาเปรตตระกูล ๑ กุณปฆาตเปรตตระกูล ๑ คุณชาติเปรตตระกูล ๑ อัคคิขาลมุขเปรตตระกูล ๑ สุจิมุขเปรตตระกูล ๑ ตัญหาชิตาเปรตตระกูล

(เปิดกตาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๑๖๗)

๔.๒.๑.๔ พรรณนาโวหาร

เนื้อหาของคำสั่งสอนในวรรณกรรมบางเรื่องต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังมองเห็นภาพสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เด่นชัดเป็นพิเศษ จึงมีการนำพรรณนาโวหารมาใช้ ซึ่งมีลักษณะการใช้ถ้อยคำในการถ่ายทอดภาพเหตุการณ์จากความรู้สึก อารมณ์ หรือจินตนาการของผู้เขียน โดยเน้นการให้ภาพและรายละเอียดของสิ่งที่ต้องการถ่ายทอดจากความรู้สึก อารมณ์หรือจินตนาการนั้น ผู้เขียนมุ่งให้ผู้อ่านเห็นภาพ แม้ว่าจะไม่เคยเห็นก็จะสามารถนึกออก ได้รับความซาบซึ้งประทับใจ หรือสะเทือนใจ เกิดความรู้สึกคล้อยตามผู้เขียน และในขณะเดียวกันก็ได้รับความเพลิดเพลินด้วย โดยปกติพรรณนาโวหารมักนำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้สึกและอารมณ์ แต่ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการนำพรรณนาโวหารมาใช้ในการสั่งสอน โดยแทรกอยู่ในโวหารชนิดอื่น แต่พบแทรกอยู่ในเทศนาโวหารมาก โดยมีการนำพรรณนาโวหารมาใช้พรรณนาให้เห็นภาพของผลเสียที่เกิดจากการประพฤติผิดไปจากคำสั่งสอน ตัวอย่างเช่น ในวรรณกรรมเรื่องนริยกถาพรรณนาให้เห็นภาพของนรกที่เต็มไปด้วยความน่ากลัว สยดสยอง มีบรรยากาศไม่น่ารื่นรมย์ ทั้งนี้ก็มีจุดประสงค์ให้คนเกรงกลัวต่อการประพฤติผิด ดังความว่า

ภายในนรกกอบด้วยถ่านเพลิงอันรุ่งเรืองเป็นเปลว และมีภูเขาอันสูงแล้วไปด้วยเหล็ก มีทอรอกอันลึกเต็มไปด้วยถ่านเพลิง นำพิลึกพิงกด้วยยิ่งนัก และสัตว์ในสังฆาฏนรกนั้นมีกายอันวิปริต มีศีรษะเป็นกระบือและช้างม้าและสัตว์ต่างๆ ตัวนั้นเป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์เดียรัจฉานบ้าง ควรจะสังเวช นายนิริยบาลเอาทวนเหล็กใหญ่ลูก

เป็นเพลงผูกเข้าแล้วตีด้วยฆ้องเหล็กขับให้เล่นไปดุจโคและกระบือ
สัตว์นรกนั้นทนทานมิได้ก็ร้องให้รำไร บางทีเขานรกเกิดขึ้นปีบสัตว์ให้
เป็นจุมไปเสวยทุกขเวทนาในสังฆาฏนรกนานได้ ๒๐๐๐ ปี แต่ละวันใน
สังฆาฏนรกนั้นคนนาในมนุษย์ได้ ๑๔ โกฎิ กับ ๒ ล้านปีเป็นกำเนิด

(นริยกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๑๖๗)

การพรรณาสงต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพตามจุดมุ่งหมายที่กวีต้องการนั้นนอกจากจะใช้การอธิบาย
ภาพนั้นอย่างตรงไปตรงมาแล้ว ก็ยังมีการนำภาษาภาพพจน์ต่างๆ เข้ามาใช้มาช่วยให้เกิดภาพขึ้นในใจของผู้
อ่าน ตัวอย่างเช่น การนำอุปมาโวหารมาใช้ในการเชื่อมโยงความคิดของผู้อ่านร่วมกับพรรณนาโวหารเพื่อใช้ในการ
การอธิบายเนื้อหาคำสอนให้ชัดเจน เข้าใจง่าย ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้กล่าวพรรณนาให้เห็นความ
ทุกข์ความน่าเกลียดน่ากลัวของบุคคลที่ทำผิดแล้วต้องไปเกิดเป็นเปรต โดยเปรียบว่าเปรตชนิดนี้มีรูปร่างผอม
ดำเหมือนตอไม้ถูกไฟไหม้ ดังความว่า

มีกายอันผอมดำดังตอไม้ไฟไหม้ สีข้างห่าง มือเท้าจอกเป็น
กระจอกเงี้ยวงอกนอกปาก ตาไม่เสมอกัน ผมเป็นเปลวไฟ กลิ่นตัว
เหม็นยิ่งนัก อยากร้ำเป็นนิจ เหตุกรรมอันใด สัตว์เหล่านี้ย่อมกระทำรูป
อันพิลึก หลอกหลอนสมณพราหมณ์ผู้มีศีลให้สะดุ้งตกใจกลัว กรรมให้
ผลจึงเกิดเป็นนิชฌามักเปรตอยู่ดังนี้

(เปตกถาในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๑๗๓)

๔.๒.๒ การใช้คำ

การใช้คำในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีความมุ่งหมายสำคัญในการสื่อความหมาย เนื้อหาคำสอน
ให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจ กวีจึงต้องพิจารณาเลือกสรรคำที่มีความหมายและมีความไพเราะด้านเสียง หรือมีการพลิก
แพลงแบบต่างๆ เพื่อให้งานวรรณกรรมคำสอนมีความน่าสนใจ โดยมีการใช้คำแบบต่างๆ ดังนี้

๔.๒.๒.๑ การใช้คำที่เน้นความงามด้านความหมาย

งานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการใช้คำที่เน้นความงามด้านความหมายอยู่ ๒ ประเภทคือ

๔.๒.๒.๑.๑ การใช้คำที่มีความหมายต่างระดับ

๔.๒.๒.๑.๒ การใช้คำที่มีความหมายเด่นชัด

๔.๒.๒.๑.๓ การใช้คำหลาก

๕.๒.๒.๑.๑ การใช้คำที่มีความหมายต่างระดับ

การใช้คำที่มีความหมายต่างระดับคือ การนำคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือความหมายใกล้เคียงกันมาใช้ แต่ความหมายของคำให้น้ำหนักแตกต่างกัน วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็นำคำชนิดนี้มาใช้ ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์กับคำสอน ทำให้เกิดการเน้นย้ำคำสั่งจากการใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงและยังสร้างความชัดเจนให้แก่ผู้ฟังผู้อ่านด้วย เช่น ในฉันทกฤษณาสอนน้อง มีเนื้อหาสั่งสอนให้ผู้หญิงผูกไมตรีกับญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านใกล้เคียง ไม่ให้อิจฉา โกรธเคืองกัน โดยเนื้อความมีการใช้คำที่มีความหมายต่างระดับคือ ในคำแรกคือคำว่า “ผิดพ้อง” หมายถึง ความซนเคืองใจ “หมอง” หมายถึง ความซนมัวไม่ผ่องใส ผิดพ้องจึงหมายถึงจิตใจที่ซนมัวไม่แจ่มใสเหมือนมีอะไรมาบกรวนจิตใจ โดยคำทั้งสองมักนำมากล่าวกันว่า ผิดพ้องหมองใจ ซึ่งมีความหมายรวมว่า ซนเคืองใจ คำต่อมาก็คือคำว่า “เคือง” หมายถึงไม่พอใจเพราะซักรู้สึกโกรธ, ระคาย, รำคาญ คำว่าซน หมายถึงมีลักษณะมัว ไม่ใส เมื่อหมายถึงความรู้สึกในใจก็คือจิตใจที่รู้สึกไม่พอใจ มีสิ่งกระทบรบกวนจิตใจ เมื่อนำคำทั้ง ๒ มารวมกัน “เคืองซน” ก็คือจิตใจที่โกรธกรุ่นๆ อยู่ในใจ คำในกลุ่มต่อไปคือคำว่า “ครุ่น” หมายถึงบอ่บอ่ รำไป “เคียด” หมายถึง เกลียด เมื่อมารวมกันเป็นคำว่า “ครุ่นเคียด” ก็จะหมายถึง ความรู้สึกเกลียดมาก คำในกลุ่มสุดท้าย คือคำว่า “รังเกียจ เดียดฉันท” หมายถึงความรู้สึกไม่พอใจ ความเกลียด โดยผู้วิจัยจะแบ่งคำออกเป็น ๓ กลุ่ม ตามระดับของความหมาย คำในกลุ่มที่ ๑ ก็คือ “ผิดพ้องหมองกันเคืองซน” คือความรู้สึกเพียงแค่มัวไม่พอใจ ซักรู้สึกโกรธๆ คำในกลุ่มที่ ๒ คือคำว่า “ครุ่นเคียด” มีความหมายที่เพิ่มขึ้นหนักขึ้นกว่าคำในกลุ่มแรก คือความรู้สึกเกลียด ไม่พอใจอย่างมาก ส่วนคำในกลุ่มที่ ๓ คือคำว่า “รังเกียจเดียดฉันท” แม้ว่าจะมีความหมายเหมือนกับคำในกลุ่มที่ ๒ แต่การนำคำว่ารังเกียจ คำว่าเดียดฉันท หรือย่นนำมารวมกันก็สร้างความรู้สึกที่ลึก รุนแรง และแสดงความหมายของคำเพิ่มมากขึ้น คือ นอกจากจะเกลียด ไม่พอใจแล้ว ก็มีความรู้สึกถึงการไม่อยากจะยุ่งเกี่ยว พุดคุย คบค้าสมาคมด้วยอย่างมาก ดังความว่า

เฝ้าพงศังวาร	เพื่อนเรือนเพื่อนบ้าน	ผิดพ้องหมองกัน
<u>เคืองซนครุ่นเคียด</u>	<u>รังเกียจเดียดฉันท</u>	ถู่างเว้นวัน
จงจิตรุษยา		

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๔๙)

วรรณกรรมเรื่องโคลงโลกนิติ ก็มีงานใช้คำที่มีความหมายต่างระดับ โดยสั่งสอนให้ผู้ครองเรือนไม่ควรนำเรื่องราวในบ้านไปเล่ากับบุคคลภายนอก และแนะนำไม่ให้เล่าเรื่องเดือดร้อนเข้ามาในบ้านตนเอง โดยมีการ

ใช้คำที่มีความหมายต่างระดับบอกผลเสียของการกระทำ จะทำให้ครอบครัวเดือดร้อน โดยใช้คำว่า หมั่น ซึ่งหมายถึง สีมัวๆ หมอง ไม่หมดจด คำว่าใหม่ หมายถึง การถูกความร้อนจนเกรียมหรือเป็นถ่าน เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันคือคำว่า หมั่นใหม่ จะมีความหมายว่า ทุกข์ทรมานร้อนใจเศร้าหมองอย่างมาก ซึ่งก็จะมี ความหมายต่างระดับกับคำว่ามัวหมอง โดยเมื่อพิจารณาจากคำที่ใช้ คำว่า มัว หมายถึง ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง ไม่เบิกบาน เป็นต้น หมอง หมายถึง ชุ่น มัว ไม่สดใส เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกัน มัวหมองจะหมายถึง ความรู้สึกที่ไม่แจ่มใส ไม่เบิกบานใจ แต่ไม่ถึงกับทุกข์ทรมานใจ ร้อนใจเหมือนคำว่าหมั่นใหม่ ดังความว่า

อย่าซักน้ำนานเข้า	คลองคู
อย่าแฉะเค็ดศัตรู	สู่เหย้า
ไฟในอย่าเช็ดชู	นำออก
ไฟนอกอย่านำเข้า	<u>หมั่นใหม่ มัวหมอง</u>

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๔๒)

๔.๒.๒.๑.๒ การใช้คำที่มีความหมายเด่นชัด

วรรณกรรมวัดพระเชตุพน ฯ มีการเลือกใช้ถ้อยคำเพื่อใช้ให้ตรงกับเนื้อหาคำสั่งสอนเพื่อให้นุคคล เข้าใจถึงคำสั่งสอนนั้นๆ เป็นสำคัญ ซึ่งในเรื่องการสรรคำมาใช้นี้ก็จะมีคำบางคำที่กินนำมาใช้แล้วมีลักษณะเด่น ในการสื่อความหมาย ให้ภาพและความรู้สึกที่ลึก กว้าง กินใจ เช่น ในโคลงโลกนิติบทที่ ๒๓๒ กล่าวสั่งสอนให้ นุคคลเห็นถึงสิ่งที่ป็นธรรมดาธรรมชาติในโลกที่สิ่งต่างๆ จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความสำคัญต่อกัน โดยมีการกล่าวให้เห็นความสำคัญตามลำดับ ดังความว่า

เย็นเงาพฤษมิ้งไม้	สุขสบาย
เย็นญาติทุกข์สำราย	กว่าไม้
เย็นครูยิ่งพันฉาย	<u>กษัตริย์ยิ่ง ครุณา</u>
เย็นร่มพระเจ้าให้	ร่มฟ้าดินบน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๓๐)

ในวรรณกรรมบทนี้มีเนื้อความกล่าวสั่งสอนว่าร่มเงาไม้เย็นสบายเพราะได้อากาศ แต่มีญาติที่ดีก็เย็นกว่า ร่มไม้ นั้นอย่างมาก หากมีครูบาอาจารย์ที่ดีก็เย็นยิ่งกว่าญาติ หากมีพระมหากษัตริย์ที่ดีก็อยู่ร่มเย็นเป็นสุขยิ่ง กว่าครู แต่สิ่งต่างๆ ที่กล่าวมาก็ยังไม่รู้สึกเป็นสุขใจ เย็นใจเท่ากับมีพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่ง

ความสุขนี้จะเ็นครอบคลุมไปทั่วตั้งแต่สวรรค์ชั้นฟ้า และแผ่นดินทั้งหลาย คำที่มีความหมายเด่นชัดที่นำมาสื่อความหมายคำแรกก็คือคำว่า พันฉาย พันฉายหมายถึงดวงอาทิตย์ การที่กวีใช้คำว่าพันฉายก็เพื่อสื่อความหมายให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความสำคัญของผู้เป็นครูว่ามีความสำคัญเป็นผู้ทำหน้าที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้สั่งสอนศิษย์ให้เกิดสติและปัญญา ถือเป็นผู้ให้แสงสว่างแก่ศิษย์ยิ่งกว่าแสงพระอาทิตย์ที่มีแสงสาดส่องมายังผืนแผ่นดินมากมายนับพันซึ่งหากกวีใช้คำว่า พระอาทิตย์ก็จะทำให้อ่านเห็นภาพ เห็นความสำคัญของสิ่งที่กวีต้องการจะบอกไม่ได้เท่ากับการใช้คำว่าพันฉาย คำว่า พันฉาย แสดงถึงจำนวนที่มากมาย นอกจากนี้ลักษณะหน้าที่ของพระอาทิตย์นั้นซึ่งให้แสงสว่างและช่วยในการดำรงชีวิตอยู่ของสรรพสิ่งในโลกจึงถือเป็นหน้าที่ยิ่งใหญ่

คำที่มีความหมายเด่นอีกหนึ่งคำก็คือคำว่า "ร่มฟ้าดินบน" กวีผู้แต่งได้แสดงให้เห็นความสำคัญของสิ่งที่จะสั่งสอน เนื้อความสำคัญที่กล่าวสั่งสอน คือสั่งสอนให้บุคคลเห็นความสำคัญของหลักธรรม เพื่อให้บุคคลนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต แม้ว่ากวีจะใช้คำไม่มากแต่ก็แสดงให้เห็นว่าคำที่กวีนำมาใช้มีความหมายเด่น เนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ไม่ว่าจะเป็ความร่มเย็นของต้นไม้ อากาศ ญาติ ครู กษัตริย์ ก็ไม่รู้รู้สึกสุขใจเย็นใจ เหมือนกับการมีหลักธรรม โดยคำที่นำมาใช้ได้แสดงความหมายที่นำมาใช้ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของหลักธรรม และพระบารมีของพระพุทธเจ้า ความดี ความถูกต้องของการดำเนินชีวิตตามหลักธรรม เพราะสามารถจะทำให้ทั้งสวรรค์และแผ่นดินที่มีธรรมมีความสุขไปทั่ว การใช้คำว่าร่มฟ้าดินบนนี้ได้แสดงให้เห็นความหมายของคำที่ลึกซึ้งที่ต้องการจะสั่งสอนให้บุคคลเห็นกวีมิให้สื่อเพียงแคให้เห็นความร่มเย็นจากฟ้าจรดแผ่นดิน แต่ต้องการจะสื่อครอบคลุมว่าหลักธรรมนี้จะทำให้เกิดความร่มเย็นไปทั่วสวรรค์อันหมายถึงบุคคลที่อยู่บนสวรรค์อันได้แก่ เทวดา นางฟ้า ฯลฯ ที่ปฏิบัติตามหลักธรรม มนุษย์ ก็อาศัยอยู่บนผืนแผ่นดินที่ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ก็จะได้รับความสุข ความเจริญกับชีวิตทุกผู้ทุกคนด้วย

การใช้คำที่มีความหมายเด่นชัดอีกหนึ่งตัวอย่างก็คือในโคลงโลกนิติบทที่ ๓๑๑ โดยมีเนื้อความสั่งสอนว่าตามปกติ นกย่อมชอบที่จะอาศัยอยู่บนต้นไม้ที่มีใบดกหนาแน่น ปลา ก็ย่อมชอบอยู่ในแม่น้ำกว้าง จะเข้าก็อยากอยู่ในถ้ำที่เย็นสบาย แต่คนนั้นหวังที่จะอยู่พึ่งพิงพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

นกเพลินพึ่งพุ่มไม้	ใบบัว
ปลาย่อมยินดียัง	น่านกว้าง
จะเข้าก็คิดแสงวัง	เย็นชื่น
น้ำจิตรคนบ่ราว	ร่มเกล้าโพธิทอง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๔๕)

งานวรรณกรรมบทนี้ก็ได้ใช้คำที่สื่อความหมายเด่นชัดคือคำว่า "ร่มเกล้าโพธิ์ทอง" คำนี้มีความหมายถึงบุคคลที่มีความสำคัญของประเทศ อยู่เหนือหัวโดยไม่ต้องกล่าวว่าพระมหากษัตริย์ก็สามารถจะเข้าใจได้และยังแสดงให้เห็นถึงบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเปรียบได้กับสมมุติเทพตามความเชื่อเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคม คำที่กวีนำมาใช้ยังแสดงให้เห็นถึงการยกย่องเทิดทูนพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองที่จะเป็นหลักพึ่งพิงของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งหลายอีกด้วย นอกจากนี้งานวรรณกรรมบทนี้ได้แสดงให้เห็นความสามารถในการเลือกใช้คำของกวีที่สามารถหาคำมาใช้ได้ตรงกับความหมายตามความต้องการ ขณะเดียวกันก็ถูกต้องตามลักษณะบังคับของคำประพันธ์ เช่นคำว่า พุ่มไม้ ที่เป็นตำแหน่งบังคับ เอกโทในโคลงสี่สุภาพคำว่า น่านกว้าง ส่วนคำในบทที่ ๓ คือคำว่าวัง กวี สามารถใช้คำสื่อความหมายถึง ที่อยู่ของจระเข้ ซึ่งอยู่ในน้ำและวังแสดงให้เห็นความลึกความเย็นความมืดของห้วงน้ำ

๔.๒.๒.๑.๓ การเล่นคำหลากหลาย

คำหลากหลายคือคำที่มีความหมายเดียวกัน นำมาใช้ในงานวรรณกรรมหลายคำ ในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการเล่นคำหลากหลายอยู่ในวรรณกรรมหลายเรื่อง ซึ่งก็แสดงให้เห็นความสามารถในด้านภาษาที่กวีสามารถสรรคำที่มีความหมายเดียวกันมาใช้ ทำให้ไม่เกิดความซ้ำซาก น่าเบื่อ เมื่อต้องการกล่าวถึงความหมายใดความหมายหนึ่งหลายๆ ครั้ง เช่น ในวรรณกรรมเรื่อง ฉันทกฤษณาสนนึ่ง กวีมีการนำคำที่หมายถึง "ผู้หญิง" มาใช้หลายคำ คือ คำว่า พนิดา นุช อนงค์ นาฏ นงพาล ซึ่งคำแต่ละคำก็มีความหมายเฉพาะต่างกัน คือ พนิดา หมายถึง หญิงสาว นุช หมายถึง น้องสาว อนงค์ หมายถึง นางงาม นาฏ หมายถึง นางละคร นางพื่อนรำ นงพาล หมายถึง นางรุ่มสาว แต่มีความโดยรวมหมายถึงผู้หญิง ดังความว่า

เอกอัครพนิดาลาวัลย์

เจดโถมโนมพรรณ

พระนางพระนุชบุษบา

วิกนาฏคณนา

เป็นปิ่นอนงค์เนกบริจา

คือหมิ่นหกพันนงพาล

(ฉันทกฤษณาสนนึ่งในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๔๒)

ตัวอย่างการเล่นคำหลากหลายในฉันทกฤษณาสนนึ่ง กล่าวชื่นชมความงามของนางกฤษณาและนางจิรประภา โดยใช้คำว่า สคราญ พิลาศ ลักษณะ ซึ่งแต่ละคำก็จะมีมีความหมายเฉพาะ คือคำว่า สคราญ

หมายถึง งาม สวย น่ารัก พิลาศหมายถึง งามสดใส ลักษณะ หมายถึงลักษณะดี แต่มีความหมายรวมถึง ความงาม ความสวย ดังความว่า

มีราชธิดาดวงมาลย์

ทั้งสองศคราญ

พิลาศเลิศลักษณ์

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๔๓)

๔.๒.๒.๒ การใช้คำที่เน้นความงามด้านเสียง

การใช้คำในงานวรรณกรรมคำสอนจรรยาปฏิบัติ นอกจากจะให้มีความสำคัญกับคำเพื่อสื่อความหมายแล้ว กวีก็ยังให้ความสำคัญกับเสียงด้วย เพราะในสมัยก่อนคนรู้หนังสือน้อย การถ่ายทอดวรรณกรรมก็จะมีผู้อื่นอ่านถ่ายทอดให้ฟัง การเลือกคำที่เมื่ออ่านแล้วมีความไพเราะ ย่อมไปกระทบความรู้สึกของผู้ฟังให้สนใจ และซึมซับคำสั่งสอนนั้นไปปฏิบัติได้ ในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ก็มีการใช้คำที่เน้นความงามด้านเสียงมาใช้หลายอย่าง ดังนี้

๔.๒.๒.๒.๑ การเล่นเสียงสัมผัส

๔.๒.๒.๒.๒ การเล่นคำ

๔.๒.๒.๒.๑ การเล่นเสียงสัมผัส

การเล่นเสียงสัมผัสในงานวรรณกรรมมีความมุ่งหวังเพื่อให้เกิดความไพเราะแก่ผู้อ่านงานวรรณกรรมชิ้นนั้นเป็นสำคัญ ความมุ่งหวังสำคัญนี้เพื่อนำมาใช้ในงานวรรณกรรมคำสอนซึ่งเป็นเรื่องที่มีคุณค่าความรู้และให้ผู้อ่านผู้ฟังนำไปปฏิบัติ เนื้อหาในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มิใช่เรื่องบันเทิงใจ การนำการเล่นเสียงสัมผัสแบบต่างๆ ปรากฏตามลักษณะบังคับของฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ชนิดต่างๆ และตามความนิยมสัมผัสในมาแต่ตั้งไว้ในวรรณกรรมคำสอน ย่อมทำให้วรรณกรรมคำสอนน่าอ่าน น่าจดจำ ซึ่งเกิดจากสุนทรียภาพอันเกิดจากการเล่นเสียงสัมผัสในแบบต่างๆ ด้วย ซึ่งในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบการเล่นเสียงสัมผัสใน ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑) การเล่นเสียงสัมผัสสระ

๒) การเล่นเสียงสัมผัสอักษร

๓) การเล่นเสียงวรรณยุกต์

๑) การเล่นเกมเสียงสัมผัสสระ

การเล่นเกมเสียงสัมผัสสระที่พบในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ นอกจากสัมผัสบังคับตามลักษณะบังคับตามลักษณะคำประพันธ์แล้ว ในแต่ละวรรคกวีผู้แต่งก็ได้แสดงความสามารถหาคำเพื่อใช้สื่อความหมายใช้ในการสั่งสอนและยังเป็นถ้อยคำที่มีการเล่นสัมผัสด้วย ทำให้เมื่อได้อ่านได้ฟังแล้วเกิดความเพลิดเพลินอันเกิดจากความไพเราะ คล้องจองทำให้จำได้ง่าย เช่น ในโคลงโลกนิติ ในบาทที่ ๒ กวีเล่นเกมเสียงสัมผัสสระ / ๗ / ได้แก่คำว่า กล้า ออย่า ในบาทที่ ๓ กวีเล่นเกมสัมผัสสระ / เอา / ได้แก่คำว่า เहां เहां ในบาทที่ ๔ กวีเล่นเกมเสียงสัมผัสสระ / เอา / ได้แก่คำว่า เहां เहां ส่วนเนื้อความนั้นก็สอนในเรื่องของการพูดจาของคนว่าบุคคลประเภทใดเราไม่ควรที่จะไปใส่ใจคำพูดไร้สาระเหล่านั้น ดังความว่า

คนโตเฝงพูดไ้อ้	อั้งดั่ง
อวดว่ากล้าออย่าฟัง	สัปปลี้
หมาเहांเहांออย่าหวัง	จักขบ ไครนา
สองเहांเहांเहांเहां	ชาติเहांเहांเहांเहां

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๐๘)

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นคำฉันท์ ซึ่งปกติก็ไม่ค่อยสนใจเสียงสัมผัสสระที่เป็นสัมผัสใน แต่ก็มีการเล่นสัมผัสสระ ตัวอย่างเช่น

หนึ่งเกิดโรคเ้า	นนานาพยาธึภัย	สบสรรพพรณไ้
กาย <u>สั้น</u> หวั่นหัว	บางบวมบางซุบ	แผนรูปผิดตัว
เพื่อผลคน <u>ชั่ว</u>	<u>กลัว</u> กล้า <u>น้ำ</u> เ้า	

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๕๔)

๒) การเล่นเกมเสียงสัมผัสอักษร

โดยส่วนใหญ่งานวรรณกรรมคำสอนวัดพระเชตุพนฯ มักจะเล่นเกมเสียงสัมผัสอักษรมาก ลักษณะของการเล่นเกมเสียงสัมผัสอักษรผู้แต่งจะใช้อักษรพยัญชนะต้นที่มีเสียงเดียวกัน สัมผัสคล้องจองภายในวรรคเดียวกัน การเล่นเกมเสียงสัมผัสอักษรพบในวรรณกรรมคำสอนประเภทร้อยกรองที่จารึกอยู่ในวัดพระ-เชตุพนฯ ทุกเรื่อง โดยพบว่ามีการเล่นเกมเสียงสัมผัสอักษรตั้งแต่ ๒ คำ ไปจนถึง ๕ คำ ซึ่งการเล่นเกมเสียงสัมผัสอักษรนอกจาก

จะช่วยให้เกิดความไพเราะแก่ผู้อ่านผู้ฟังแล้ว ก็ยังมีส่วนช่วยเน้นความหมาย หรือย้ำเนื้อความที่จะสั่งสอนด้วย เช่น การเล่นสัมผัสอักษรในวรรณกรรมคำสอนเรื่องอัฐภาพานร ในวรรคที่ ๑ กวีเล่นสัมผัสอักษร / ค / ได้แก่คำว่า ครอบครอง วรรคที่ ๒ กวีเล่นคำสัมผัสอักษร / ต / ได้แก่คำว่า ไตร ตรง วรรคที่ ๔ กวีเล่นคำสัมผัสอักษร / ส / ได้แก่คำว่า สบ สมัย โดยนอกจากจะเล่นเสียงสัมผัสอักษรแล้วคำที่นำมาใช้ก็สื่อเนื้อความตรงตามที่กวีต้องการ จะสื่อสูผู้อ่านได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ดังความว่า

ครอบครองประชากร
บรรทัดธรรมดำรง

นรราชฎีไตรตรง

ภพโลกยสภสมัย

(ฉันทอัฐภาพานรในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๘๒)

ในวรรณกรรมฉันทกฤษณาสอนน้อง ได้สื่อเรื่องการสอนกิริยามารยาทผ่านวรรณกรรมศิลป์ คือมีการเล่นสัมผัสอักษรอยู่หลายแห่ง คือ วรรคแรกกวีเล่นสัมผัสอักษร ย ๔ แห่ง คือ ยร ยาตร ยก และ ย้าย ให้ความหมายของลีลาเคลื่อนไหวของสตรีที่อ่อนช้อยเต็มไปด้วยจิต รับกับวรรคถัดมาซึ่งเล่นสัมผัสอักษรเช่นกัน คือ เล่นคำที่มีอักษร ก ๓ แห่ง คือ กร กรีด และ กราย ซึ่งเป็นคำที่แสดงให้เห็นอาการเคลื่อนไหวของมือระหว่างเดินจนเกินงาม เล่นคำที่มีอักษร บ ๒ แห่ง คือ สใบ บาง ส่วนวรรคสุดท้ายของบทกวีเล่นสัมผัสอักษร ส ใน ๓ แห่ง คือ สื่อม สวัสติ สัตรี ทั้ง ๓ คำ นอกจากจะเล่นสัมผัสอักษรเพื่อให้เกิดเสียงเสนาะแล้วยังเป็นข้อความที่กระชับและใช้คำที่สื่อความหมายได้ดีอีกด้วย

ยุรยาตราโยกย้าย
ยอหัตถ์สัมผัสปราง

กรกรีดกรายสไบบาง

จักเลื่อมสวัสดีสตรี

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๖)

การเล่นคำสัมผัสอักษรในฉันทวรรณพฤติ วรรคที่ ๒ กวีเล่นคำสัมผัสอักษร / ล / ได้แก่คำว่า แลล่นละลองล่น และเล่นสัมผัสอักษร / อ / ได้แก่คำว่า อองอวด ในวรรคที่ ๓ กวีเล่นคำสัมผัสอักษร / ล / ในคำว่า ลองล และเล่นคำสัมผัสอักษร / ร / ได้แก่คำว่า ราราราน โดยมีเนื้อความสั่งสอนว่า รับประทานอาหารเสร็จ ไม่ควรจะไปเล่น ทำสิ่งโหดโผน จะทำให้สิ้นชีวิตได้ ดังความว่า

เบื้องภักษโภชนาเสร็จ

แลเล่นละเลงเล่นระเห็จจะอ่างอวดหาญ

จักล่องลุ่มัจจราชราน

ชิพิตรลาญมรณกัพินาศมลาย

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๔๗๐)

๓) การเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์

การเล่นเกมเสียงสัมผัสวรรณยุกต์ หมายถึงการเลือกใช้คำที่ประกอบด้วยพยัญชนะ สระ และ ตัวสะกดอย่างเดียวกันแต่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างกัน ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีการเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์แต่ไม่มากนัก มักพบการเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์เพียง ๒ คำ ความไพเราะที่จะเกิดจากการเล่นเกมเสียงวรรณยุกต์คือการทำให้เกิดเสียงสูงต่ำเหมือนท่วงทำนองของเสียงดนตรี เช่น การเล่นเกมเสียงสัมผัสวรรณยุกต์ เอก โท ในคำว่า อ่อน อ่อน ดังความว่า

นกแร้งบินได้เพื่อ	เวหา
หมู่จรเข้เต่าปลา	พื้งน้ำ
เชิญใจพื้งราช	จอมราช
ลูกอ่อนอ่อนอกลิ้นกล้า	เพื่อน้ำนมแรง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๙๒)

นอกจากนี้การเล่นเกมเสียงสัมผัสสัมผัสได้เล่นเสียงสัมผัสสระ สัมผัสอักษร สัมผัสวรรณยุกต์ อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ในงานวรรณกรรมบทหนึ่งมักมีการเล่นเกมสัมผัสอื่นควบคู่กันไป เช่น การเล่นเกมสัมผัสสระกับสัมผัสอักษรคู่กันในฉันทวรรณคดีในวรรคที่ ๒ มีการเล่นคำสัมผัสอักษร / ห / ในคำว่า หา เหตุ ในวรรคที่ ๓ มีการเล่นเกมสัมผัสอักษร / ก / ในคำว่า เกี้ยวกราด ในวรรคที่ ๔ มีการเล่นเกมสัมผัสสระ / อุ / ในคำว่า อุกคฤกรก ในวรรคที่ ๕ มีการเล่นเกมสัมผัสอักษร / ต // ถ / ในคำว่า ตีต้อย – ถ้อยเถียง ในวรรคที่ ๖ มีการเล่นคำสัมผัสอักษร / ช / ในคำว่า แข่งขัน ในวรรคที่ ๗ มีการเล่นเกมสัมผัสสระ / เอือ / ในคำว่า เคื่องเรื่อง ในวรรคที่ ๘ มีการเล่นคำสัมผัสอักษร / ม / ในคำว่า เมามัว ดังความว่า

หนึ่งจักวัฒนา	กลหาเหตุร้าย	เกี้ยวกราดมาดร้าย
อุคคฤกรราน	ตีต้อยถ้อยเถียง	แข่งเสียงแข่งขัน
ชุนเคื่องเรื่องพาล	เพื่อฤทธิ์เมามัว	

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๕๓)

การเล่นเกมสัมผัสอักษรกับการเล่นเกมเสียงสัมผัสวรรณยุกต์และการเล่นเกมสัมผัสสระ เช่น ในโคลงโลกนิติ ในบาทที่ ๑ มีการเล่นเกมสัมผัสสระ / เอี้ยว / ในคำว่า เคี้ยว เจี้ยว ในบาทที่ ๓ มีการเล่นเกมสัมผัสอักษร / พ / ในคำว่า พรายพิริศ ในบาทที่ ๔ มีการเล่นเกมเสียงสัมผัสวรรณยุกต์ / เอก // โท / ในคำว่า หว่าหว่า ดังความว่า

น้ำเคี้ยวขยงว่าเงี้ยว	ขยงตาม
ทรายเหลือบหางขยงงาม	ว่าหญ้า
ตาทรายยิงนิลวาม	พรายเพริศ
ลิ่งว่าหว่าหวังหว่า	หว่าดินโดยตาม

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๙๗)

๔.๒.๒.๒.๒ การเล่นคำ

การเล่นคำ เป็นการใช้ศิลปะทางภาษาอีกแบบหนึ่งที่ช่วยให้งานมีวรรณศิลป์มีความงาม ความไพเราะ และทำให้กวีสามารถสื่อความหมายไปถึงผู้อ่านได้ชัดเจนอีกวิธี โดยเฉพาะในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการเล่นคำอยู่หลายวิธี ดังนี้

๑) การเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง

คำพ้องรูปพ้องเสียง คือ คำที่มีรูปและเสียงเหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกัน ซึ่งแสดงให้เห็นความเชี่ยวชาญในการเลือกคำที่มีทั้งรูปและเสียงเหมือนกัน และยังสามารถที่จะสื่อความหมาย คำสั่งสอนได้ตรงตามที่กวีต้องการจะสื่อถึงผู้อ่านอีกด้วย ตัวอย่างเช่น วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ จันท์กฤษณา สอนน้อง มีการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง คำว่าชาย โดยชายคำแรกที่ปรากฏในวรรคที่ ๑ ให้ความหมายถึง ผู้ชาย ส่วนชายคำที่ ๒ ซึ่งปรากฏอยู่ในวรรคเดียวกันนั้น หมายถึง กิริยาการชายตา ซึ่งเป็นกิริยาที่กุลสตรีไทยไม่ควรทำ จึงมีการกล่าวห้ามมิให้ผู้หญิงทำกิริยาชายนตากับผู้ชาย ถือเป็นกิริยาที่ไม่งาม ดังความว่า

พบชายก็ชายสรवल

สำรวจฤาสารวมองค์

ล้วนเลศอวมง

คลเหตบุหอนงาม

(จันท์กฤษณา สอนน้อง ในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๖)

๒) การเล่นคำซ้อน

การเล่นคำซ้อนคือการนำคำมูลตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไป ที่มีความหมายเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันมาเรียงต่อกันในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการใช้คำซ้อนในวรรณกรรมทุกเรื่อง ซึ่งเป็นผลดีต่องานวรรณกรรมประเภทคำสั่งสอน เพราะคำซ้อนสามารถช่วยให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพ เข้าใจถึงเนื้อหาคำสั่งสอนได้ถูกต้อง และช่วยย้ำความด้วยอีกวิธีหนึ่ง ในขณะเดียวกันการเล่นคำซ้อนบางครั้งก็มีเสียงสัมผัส มีการใช้

พยัญชนะต้นเสียงหรือสระเสียงเดียวกัน ทำให้คำประพันธ์มีความไพเราะเพิ่มมากขึ้นด้วย เช่น ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ เรื่องฉันทพาลีสนนื่อง มีการใช้คำซ้อนคำว่า เทียวท่อง แปลกปลอม ดังความว่า

แถวทางระหว่างฉนวน <u>เทียวท่อง</u> ลำพงพาล	บมิควรจักเหื่อมหาญ อำเภอแพกอย่า <u>แปลกปลอม</u> (ฉันทพาลีสนนื่องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๒)
---	---

ตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่องร่ายสุภาสิตพระร่วงมีการใช้คำซ้อนในการปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีสติและคิดไตร่ตรองอยู่เสมอ โดยใช้คำซ้อนว่า มัวเมา เนืองนิจ ตรองตริก ดังความว่า

อย่อมัว <u>เมาเนืองนิจ</u>	คิด <u>ตรองตริกทุกเมื่อ</u> (ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๖)
----------------------------	---

ตัวอย่างวรรณกรรมคำสอน ร่ายสุภาสิตพระร่วง ที่สั่งสอนไม่ให้บุคคลเอารัตเอาเปรียบเพื่อนฝูง โดยใช้คำว่าเบียดเสียด ดังความว่า

ภักคืออย่า <u>ด่วนเคียด</u>	อย่า <u>เบียดเสียดแก่มิตร</u> (ร่ายสุภาสิตพระร่วงในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๖๖)
-----------------------------	---

๓) การเล่นคำซ้ำ

การเล่นคำซ้ำคือการเล่นคำที่มีตัวสะกดและความหมายเหมือนกัน วรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ได้นำการเล่นคำซ้ำมาใช้ในคำสั่งสอน ซึ่งทำให้เกิดความไพเราะ และเน้นย้ำความหมายของคำ เป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่กวีต้องการถ่ายทอดสู่ผู้อ่านผู้ฟัง และโดยเฉพาะสภาพการศึกษาในสมัยก่อนนั้น คนไทยที่รู้หนังสือมีน้อยการถ่ายทอดคำสั่งสอนก็มาจากที่ผู้อื่นอ่านให้ฟัง การซ้ำคำก็จะช่วยให้ผู้ฟังจดจำสิ่งที่สอนได้ง่าย นอกจากนี้การซ้ำคำก็ยังช่วยให้เห็นภาพ และบางคำก็แสดงให้เห็นการเคลื่อนไหว ทำให้เกิดชีวิตชีวา เช่น ในโคลงโลกนิติ เล่นคำว่า ค้อย ค้อย ซึ่งแสดงให้เห็นภาพที่เคลื่อนไหว ดังความว่า

กบเกิดใน <u>สระใต้</u>	บัวบาน
ฤา <u>ห่อนรู้</u> รสมาลัย	หนึ่ง <u>น้อย</u>

ภุมราอยู่ไกลสถาน
บินโบกมาค้อย ค้อย

นับโยชน์ ก็ดี
เกลือกเกล้าเสาวคนธ์

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๘๕)

การเล่นคำซ้ำวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ยังนำมาใช้เพื่อการแบ่งแยกหัวข้อของคำสอนเพื่อให้ผู้อ่านสามารถแยกแยะคำสั่งสอนแต่ละเรื่องได้ชัดเจน เป็นขั้นตอน โดยคำซ้ำที่พบ คือ คำว่า กลหนึ่ง ตัวอย่างเช่น

<u>กลหนึ่ง</u> จะแจ้ง	ก็จะบาปก็ชม
เหตุที่ยนิยม	อนุญาตบมิปราม
.....
<u>กลหนึ่ง</u> จะบอก	กิจบุญก็พิโรธ
พละห้ามประโยชน์	ทุจริตนศคุณ
.....
<u>กลหนึ่ง</u> ก็ยก	ยศเกียรติถกถ
อภิพัทธรดล	วรวิฒนะธิบาย
.....
<u>กลหนึ่ง</u> ก็กล่าว	บรพัทธรรหา
วจนกะนา	นุประกาอนันต์

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๗๑)

นอกจากนี้การเล่นคำซ้ำในงานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ ยังเป็นการย้ำให้ผู้ฟัง ผู้อ่านเห็นความสำคัญ และแสดงให้เห็นความมุ่งหมายของกวีที่ต้องการให้ผู้ฟัง ผู้อ่าน ปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่ดี และให้ละเว้นจากการปฏิบัติตนผิด โดยใช้คำซ้ำว่า อย่า หลายแห่งในเนื้อหาคำสอน ดังความว่า

หมาใดตัวร้ายขบ	<u>บา</u> ทา
<u>อย่า</u> ขบตอบต่อหมา	<u>อย่า</u> ซึ่ง
ทรชนชาติชวงทา	รุธโทษ
<u>อย่า</u> โกรธ <u>อย่า</u> หน้าบึ้ง	ตอบถ้อยถือความ

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๘๘)

๔) การเล่นคำแบบกลบท

งานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีการเล่นคำซ้ำอย่างเป็นระบบ ซึ่งเรียกว่ากลบท กลบทก็คือ เทคนิค วิธีการที่กวีนำมาใช้เพิ่มเติมให้มีลักษณะแปลกไปจากลักษณะบังคับเดิมของคำประพันธ์ ซึ่งยังคงใช้อยู่อย่างครบถ้วน เพื่อพิจารณางานวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีการนำกลบทหลายชนิดมาใช้ในการวรรณกรรมคำสอน ทำให้เพิ่มความไพเราะที่เกิดจากลักษณะบังคับตามลักษณะบังคับตามฉันทลักษณ์ และยังเน้นเนื้อความที่กวีตั้งใจสั่งสอนให้เด่นชัดขึ้น ย้ำให้จดจำยิ่งขึ้น และยังช่วยแสดงให้เห็นความสำคัญของคำสั่งสอนนั้น ทำให้บุคคลผู้อ่าน ผู้ฟัง คล้อยตามเนื้อความที่สั่งสอนเพื่อนำไปปฏิบัติ และยังสามารถจดจำนำไปใช้สั่งสอนบุคคลอื่นๆ ได้อีกด้วย โดยกลบทที่กวีนำมาใช้มีหลายชนิด ดังนี้

ก. กลบททศประวัติ ลักษณะบังคับของกลบทนี้คือลักษณะเป็นกระทู้ย่น แต่ให้ย่น ๓ คำ อยู่ต้นวรรค ๑๐ วรรค ในฉันทกฤษณาสอนน้องมีคำซ้ำ ๓ คำ ต้นวรรคของฉันททุกบท ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับกลบททศประวัติ จำนวน ๖ บท ตัวอย่างเช่น

<u>มรรพจน</u> รำพรรณ	พื้นพิเศษสรรห	สถาพร
<u>มรรพจน</u> สารสอน	เทญวิมลสมร	บำรุงองค์
<u>มรรพจน</u> ยรรยง	สรรพทุกสิ่งมร	คลาเลิศ
<u>มรรพจน</u> กอบเกิด	วัฒนาประเสริฐ	สวัสดิ

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๘)

ข. บุชบงแย้มผกา ลักษณะบังคับของกลบทชนิดนี้ก็คือ มีกระทู้ย่นคำเดียวอยู่ต้นบาท ตลอดการแต่ง ในโคลงโลกนิติมีการใช้กระทู้ย่นคำเดียวทุกบาทของโคลง คล้ายกลบทบุชบงแย้มผกา ตัวอย่าง เช่น

<u>หอม</u> กลิ่นดอกไม้	นับถือ
<u>หอม</u> แต่ตามลมฤา	กลับย้อน
<u>หอม</u> แห่งกลิ่นกล่าวคือ	ศีลสัตย์ นี้นำ
<u>หอม</u> สุดหอมสะท้อน	ทั่วใกล้ไกลถึง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๓๐)

ค. ภูมรินเขยทราบเกษร ลักษณะนี้บังคับให้ข้าวลีต้นวรรคเฉพาะ ๒ บาท พอขึ้น ๒ บาทใหม่เปลี่ยนวลีใหม่ ส่วนกลบทนี้ที่พบในวัดพระเชตุพนฯ พบในโคลงโลกนิติ ตัวอย่างเช่น

วัดช้างเบ็องบาทรู้	จักสรร
วัดอุทกชั๊กกมุทมาลย์	แม่นรู้
คูครูสดับโวนหาร	สอนศิษย์
คูตระกุลเฝ้าผู้	เพื่อด้วยเจรจา

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๙๘)

ง. กลบทรักร้อย ลักษณะมีคำซ้ำ ๑ คู่อยู่ชิดกันภายในบาท ในโคลงโลกนิติมีลักษณะคล้ายกลบทรักร้อย แต่มีการเล่นเพียง ๓ บาท ตัวอย่างเช่น

ให้ <u>ท่านท่าน</u> จักให้	ตอบสนอง
นบ <u>ท่านท่าน</u> จักปอง	นอบไหว้
รัก <u>ท่านท่าน</u> ควรครอง	ความรัก เรานา
สามสิ่งนี้ <u>เว้นไว้</u>	แต่ผู้ทรชน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๐๐)

จ. กลบทบัวบานกลีบขยาย มีลักษณะบังคับเป็นกระทู้ ยืน ๒ คำ อยู่ต้นบาททุกบาท เช่น ในโคลงโลกนิติ มีกระทู้ยืนอยู่ต้นบาท ๓ บาท คล้ายกลบทบัวบานกลีบขยาย ตัวอย่างเช่นที่กล่าวสั่งสอนให้เห็นพฤติกรรมของลูกแบบต่าง ๆ ดังความว่า

ลูกหนึ่ง <u>ยอดยิ่งล้ำ</u>	ประยูร
ลูกหนึ่ง <u>เทียมตระกูล</u>	พ่อแท้
ลูกหนึ่ง <u>ถ้อยสฤล</u>	กว่าชาติ
สามสิ่งนี้ <u>แล้</u>	เที่ยงแท้ทุกคน

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๑๒)

นอกจากนี้ยังมีการซ้ำคำอย่างเป็นระบบ เน้นคำว่า ไป เน้นความหมายปฏิเสธไม่ให้คุณคณปฏิบัติตามสิ่ง
ที่ผิด แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นกลบทชนิดใด เช่น ในโคลงโลกนิติ บทที่ ๓๕๙ ตัวอย่างเช่น

หัวล้าน <u>ไป</u> รู้มัก	มองกระจก
ผอบ <u>ผืนไป</u> อยากยก	ถอดเสื้อ
นมยาน <u>ไป</u> เปิดอก	ออกที่ ประชุมนา
คนบา <u>ปไป</u> เอื้อเฟื้อ	สดับถ้อยคำกรี

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๕๓)

งานวรรณกรรมโคลงโลกนิติบางบทมีการเล่นคำซ้ำ ๑ คู่ เหมือนกันในแต่ละบท โดยคำที่ซ้ำนั้นช่วยเน้น
ความหมายที่มาข้างหน้า แสดงให้เห็นความสำคัญของการสั่งสอน โดยกวีได้กล่าวว่า คนที่พูดมากไปนักก็อาจ
จะพูดอะไรผิดพลาดได้ คนที่กล้าเกินไปก็อาจสิ้นชีพได้ คนที่ผิดมากนักก็อาจเสียสติได้ ผู้ชายที่รัก
ผู้หญิงมากมักจะถูกผู้หญิงมารยาหลอกลวงเอาได้

พลอด <u>นักมัก</u> พลาดพลั้ง	พลันผิด
หาญ <u>นักมัก</u> ชีวิต	มอดม้วย
ตรอง <u>นักมัก</u> เสียจริต	จักคลั่ง
รัก <u>นักมัก</u> หลงด้วย	เล่ห์ลิ้นลมหญิง

(โคลงโลกนิติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๗๐๘)

นอกจากนั้นยังมีการเล่นคำเป็นชุดมีทั้งคำที่อยู่ในวรรคเดียวกัน และต่างวรรคทำนองล้อกัน เป็นชุดๆ เพราะ
มีเสียงเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน และมีมากกว่า ๑ คำ ซึ่งการเล่นคำนี้จะทำให้เกิดจังหวะ และมีเสียงสัมผัสล้อ
กัน หากมีมากก็จะทำให้รู้สึกสนุกสนาน เพลิดเพลิน จำง่าย ตัวอย่างเช่น ในฉันทกฤษณาสอนน้องมีการเล่นคำ
ระบบระบุ อูระระอุ ประมวณ ประมาณ ดังความว่า

ร้อยทุก <u>ขันธ์</u> ทมระบบระบุ	อูระระอุ <u>กำสร</u> วลครวณ
ชอก <u>ซ้ำ</u> ระกำจิตระประมวณ	<u>ประมาณ</u> มากกว่าแดนดิน

(ฉันทกฤษณาสอนน้องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๔๕)

การเล่นคำเป็นชุดในชั้นที่ภคณาสนน่องอาจยังไม่ชัดเจน แม้ว่าจะมีเล่นคำเป็นชุดในทุกวรรคของฉันท์ และการเล่นคำก็ยังเป็นส่วนประกอบในการสั่งสอน ยังไม่ใช่เนื้อหาที่สั่งสอนจริยปฏิบัติโดยตรง แต่ก็มีส่วน วรรณกรรมเรื่องอื่นๆ อีกที่มีการเล่นคำเช่นนี้ เช่น ในฉันท์วรรณพฤติ ตัวอย่างเช่น การสั่งสอนให้บุคคล ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ซึ่งเป็นศีลข้อที่ ๑ (ศีลห้า) โดยมีการเล่นคำดังนี้

นิราศปาณา	วธการะมลอุปอง
จมะล้างชีวามอง	ชคะสัดวิปฏิบัติปลง
วิธีจะเช่นฆ่า	คณณะบาปประสงค์
ประกาศโดยอง	คะก็ห้า <u>ประมวณุประมาณ</u>
.....
อนึ่งพยายาม	<u>แลฤชามฤย์าฤเยง</u>
ประพฤติเพียรเอง	ก็บยอบหย่อนบหยอน
	(ฉันท์วรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๙๐)

๕) การเล่นคำอัปภาส

คำอัปภาสเป็นคำซ้ำชนิดหนึ่ง โดยใช้พยัญชนะต้นของคำนั้นซ้ำเข้าไปข้างหน้าคำ โดยที่ ความหมายของคำโดยรวมไม่เปลี่ยนแปลง ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการใช้อัปภาสมาช่วยเพิ่มเติมให้ เกิดสีสันในงานวรรณกรรม ประโยชน์ของคำอัปภาสนี้ก่อให้เกิดจังหวะหนักเบาในงานวรรณกรรม โดยพบใช้ ในชั้นที่ภคณาสนน่อง ใช้คำว่า พระพริ้ม, พระเพรา โดยมีเนื้อหาสั่งสอนให้ผู้หญิงสำรวมกิริยาเมื่อจะแสดง กิริยาดีใจ หรือสนุกสนาน ไม่ควรหัวเราะเสียงดัง ควรยิ้มแต่พองาม จะถือเป็นหญิงที่งาม ดังความว่า

หนึ่งโสดจักสำรวจ	บมิควรทรอชิงอล
แย้มยิ้ม <u>พระพริ้ม</u> ยล	ภักตรเพริศ <u>พระเพรา</u> พราย

(ฉันท์ภคณาสนน่องในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๖๕๗)

การใช้คำอัปภาสในวรรณกรรมคำสอนเรื่องฉันท์วรรณพฤติ มีเนื้อหาสั่งสอนให้บุคคลละเว้นจากการ เที้ยวกลางคืน โดยกล่าวถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นว่าหากไม่เที้ยวก็จะพบกับมัจฉาชีพ หรือมีโจรมาขโมยทรัพย์สิน ภายในบ้าน หรืออาจไม่พบเหตุการณ์ที่อาจทำให้ ตนเองถูกจับไปลงโทษร้ายแรงถึงขั้นประหารชีวิต โดยมีการใช้ คำอัปภาสในเนื้อหาคำสั่งสอน ๒ คำ คือคำว่า “พระพาน” “พระพบ” ดังความว่า

หนึ่งผิวโคล	สมัยรัตนโกสินทร์	มักจะพะพาน	โจจรมา
ลักษณะปลา	ปราศคฤหา	เจ้าคฤหา	คลาศบมิทัน
ไต่รถยงค์	ห่างฤประสบ	พอปะพะพบ	ตนจรจรัล
เขาก็จะจับ	ปรับครุภัณฑ์	โทษะมหันต์	พันธนะประหาร

(ฉันทวรรณพฤติในประชุมจารึกฯ, ๒๕๑๐ : ๓๕๖)

ศิลปะการประพันธ์แบบต่างๆ ที่กล่าวมาในข้างต้น ล้วนมีส่วนช่วยกวีให้สามารถสื่อความคิด จุดมุ่งหมายสำคัญไปสู่ผู้อ่าน โดยจะเห็นตั้งแต่การเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง คุณค่าของแต่ละชนิดแตกต่างกัน ร้อยแก้วนั้นเลือกใช้อธิบายเนื้อหาคำสั่งสอน ในบางแห่งมีคาถาบาลีแทรกอยู่ ทำให้คำสั่งสอนนั้นจริงจัง คักดีสิทธิ์น่าเชื่อถือ ทำให้บุคคลที่อ่านที่ฟังคล้อยตามและนำไปปฏิบัติ ส่วนคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่นำมาใช้ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีร้อย โคลง กาพย์ และฉันท คำประพันธ์แต่ละชนิดมีลีลาและความไพเราะเฉพาะตัว แม้ในตำราที่ตั้งใจแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทก็มีลีลาที่ก่อให้เกิดความไพเราะ การมีบังคับครุ ลุก่อให้เกิดลีลาจังหวะที่แตกต่างกัน ฉันทบางชนิดก่อให้เกิดจังหวะสนุกสนาน บางชนิดก็ทำให้เกิดความนุ่มนวล ชาบซึ่งใจได้ ลีลาของคำประพันธ์หลากหลายชนิดเหล่านี้จึงทำให้เนื้อหาซึ่งเป็นคำสั่งสอนมีคุณค่าขึ้นอย่างมาก

ด้านศิลปะการใช้ภาษา กวี ผู้แต่งเลือกใช้สำนวนโวหาร ๔ ชนิด คือ เทศนาโวหาร สาธกโวหาร บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร โดยลีลาของโวหารแต่ละชนิดจะมีลักษณะเด่นที่ช่วยสั่งสอนต่างกัน ในวรรณกรรมวัดพระเชตุพนฯ มีการนำเทศนาโวหารมาใช้มากที่สุด เพราะมีเนื้อหาเป็นเรื่องของการสั่งสอน อย่างไรก็ตาม ก็พบว่าการใช้โวหารชนิดอื่นประสมเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน เช่น มีการพรรณนาโวหารมาช่วยวาดภาพ แสดงผลการกระทำอย่างชัดเจน เช่น การพรรณนาถึงบุคคลที่ประพฤติผิดต้องตกนรก จนทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพจากการพรรณนา และเกรงกลัวไม่กล้าประพฤติผิด นอกจากนั้นยังมีการนำโวหารภาพพจน์หลายชนิดเข้ามาช่วยให้เนื้อหาอ่านเด่นชัด เข้าใจง่าย และช่วยสร้างความแปลก ความน่าสนใจขึ้นเป็นพิเศษ โวหารอีกชนิดหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการสั่งสอนก็คือ สาธกโวหาร มีการยกตัวอย่างนิทานมาประกอบคำสั่งสอน ช่วยทำให้ผู้อ่านสนใจติดตามเนื้อหา เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลิน และซึมซับคำสั่งสอนได้โดยไม่รู้ตัว ในขณะเดียวกันก็นำบรรยายโวหารมาใช้ในการเล่าเรื่องที่เป็นโครงสร้างโดยเฉพาะในส่วนสาธกโวหาร ทำให้เรื่องน่าสนใจ

ศิลปะการประพันธ์อีกแบบหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ การเลือกใช้ถ้อยคำ การใช้ถ้อยคำที่มีจุดมุ่งหมายสำคัญในการสื่อความหมายเนื้อหาคำสั่งสอนให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจ โดยกวีใช้คำที่มีความหมายต่างระดับ ความเด่นชัด

และคำหลากมาใช้ในการสื่อคำสั่งสอนให้ชัดเจน และย้ำเน้นคำสั่งสอน นอกจากนี้ยังมีการเลือกใช้คำที่เน้นความงามด้านเสียง คือการเล่นเสียงสัมผัสสระ สัมผัสอักษร และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ทำให้เกิดความคล้องจอง เกิดเสียงสูงต่ำเหมือนเสียงดนตรี

นอกจากนั้นก็ยังมีการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง การเล่นคำซ้อน การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำกลบท การเล่นคำอักษาส การเล่นคำแต่ละชนิดก็มีจุดเด่นในการสร้างความไพเราะ และสื่อเนื้อหาการสอนทั้งสิ้น

จากการพิจารณาศิลปะคำประพันธ์ชนิดต่างๆ มาใช้ ดังกล่าวแล้วนั้นช่วยให้เนื้อหาคำสั่งสอนมีคุณค่าเด่นชัด มีความน่าสนใจ มีส่วนช่วยให้เข้าใจคำสั่งสอนได้ง่าย ชัดเจนแจ่มแจ้ง ก่อให้เกิดสุนทรียภาพจากการอ่าน และการฟัง และวิธีการต่างๆ ยังช่วยชักจูงโน้มน้าวใจผู้อ่านให้นำคำสั่งสอนไปปฏิบัติตาม ซึ่งก็ถือว่าบรรลุจุดมุ่งหมายสำคัญที่กวีต้องการอีกด้วย